

ספר המילים הטובות

תנ"ך-תנ"ך

שנה שלישית
חוברת ב' (י)



קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת : גרשון ברגסון (יו"ר), ד"ר מנוחה גלבווע, חוה ויזל, אלכס זהבי,
ד"ר אסתר טרסי, פנינה קרון (מזכירה)

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

עיון ומחקר

מון הנסים אל הגבורות

נושאי חנוכה בראשיתה של ספרות הילדים העברית

מאת : אוריאל אופק

"הנרות הללו אנו מדליקים על הנסים ועל הנפלאות ועל התשועות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה עליידי כוהניך הקדושים..."
(מתוך סדר הדלקת נרות חנוכה)

רוב שנות הגלות, עד לסוף המאה ה-19, היה חג החנוכה קשור בתודעתו של הילד היהודי בנס פך-השמן בעיקר. ואין תימה: בעת הדלקת הנרות היו הוא ואביו מברכים על הנסים ועל הנפלאות שעשה ה' עליידי הכוהנים הקדושים; ובמקור ההיסטורי-אגדי היחיד שהיה לנגד עיניו על טעמו של חג החנוכה (סדר מועד, מסכת שבת כ"א) הוא קרא בעיקר על טיהור המקדש ופך-השמן הקטן שנמצא שם, בעוד שפרשיית המרד הובלעה בחצי משפט בלבד: "וכשגברה מלכות בית-חשמונאי וניצחום..." לילדי ישראל לא היה כמעט מושג כיצד ניצח בית חשמונאי את היוונים, שהרי המקור ההיסטורי העיקרי המספר בהרחבה על מרד המכבים — "ספר החשמונאים" — לא נמצא בבתי ישראל; המקור העברי הקדוש של הספר אבד והספרים החיצוניים היו בעיני הקנאים בבחינת ספרי מינים...

הראשון שחולל מהפכה ווטא בתחום זה והכניס את מוטיב הגבורה החשמונאית לספרות-הילדים העברית היה אבירי סופרי ההשכלה יהודה לייב בן-זאב, מי שחיבר בין-השאר גם את שירי הילדים העבריים הראשונים². כמשכיל נלהב, המצוי אצל הספרים החיצוניים (הוא פירסם בין השאר תרגומים מעולים של ספרי בן-סירה ויהודית) מצא בן-זאב לגכון לספר לילדים את סיפור החנוכה ההיסטורי, ועשה זאת בספרו "יסודי הדת" (וינה 1811). ואף-על-פי שהחליט, כמשכיל

1. התרגום הראשון לעברית של ספר החשמונאים נעשה ע"י יצחק זעקיל פרענקל, בתוך "כתובים אחרונים" (לייפציג 1830).

2. בתוך המקראה המהוללת שלו "מסילת הלימוד" (וינה 1802).

מתקדם, לכלול בספרו זה רק את מצוות התורה שבעל-פה, "ולא הזכרתי דבר מהתלמוד ודברי הסופרים" (כפי שכתב בהקדמה לספרו), ייחד בו פרק מיוחד בשם "מימי החנוכה" (עמ' 138—140); הפרק הזה מלא הערצה לגיבורי האומה, אם כי מצויות בו טעויות היסטוריות אחדות:

"רבה (היתה) רעת היהודים... עד אשר קם מתתיהו בן יוחנן הכהן הגדול מבית חשמונאי והוא מקנאתו לאלהיו ולארצו העיר את לב שמונת [צ"ל: חמשת] בניו הגיבורים להלחם בעד ארצם. וילכו ויאספו אליהם אנשים אשר אלוה נגע בלבבם ויתחזקו להלחם עם היוונים ובראשם יהודה מכבי כמור האחים [צ"ל: השלישי באחים] איש גבור-חיל וילחמו במתי מעט עם חיל היוונים הרב והעצום ויכו בהם מכה אחרי מכה ותעוזו ידם..."

טעם ברור ומפורש היה לו, לבן-זאב, בכתיבת הפרק הזה: כפי שציין בהקדמה, הוא ביקש להפריך את הדעה הנפוצה בין הגויים כי "היהודים עם מורך, לבלתי צאת ובוא למלחמה"; כך בימים ההם, וכך בזמן הזה: בפרק על חובות היהודי כלפי ארץ מגוריו הוא מזכיר את חובת הגיוס ומטעים כי בימי מלחמה כל "אשר הוא איש-חיל ייחלץ ויצא בצבא [עם] שאר אנשי המלחמה לשום נפשו בכפו להילחם" (עמ' 176).

"בכוח הרוח הנפלא"

ככל שהתפשטה תנועת ההשכלה בקהילות ישראל, הלכה ונתחזקה בתודעת הילדים ההכרה, כי חג החנוכה מעוגן בנושא הגבורה. כך, למשל, כותב אהרן רוזנפלד בסיפורו האוטוביוגרפי "חנוכה (זכרונות מימי הילדות)", שנדפס במקראה המשובחת שלו "גן שעשועים" (וארשה 1880), כי אחרי הדלקת הנרות קרא עם אביו מתוך "ספר היוסיפון את הפרקים המדברים על החשמונאים ועל גבורת ימינם; איך... במתי מעט יצאו להלחם עם צבאות אנטיוכוס העצומים והרבים ויגברו עליהם ויהימום", והוא הוסיף והטעים: "הפרקים האלה לקחו את לבי וימשכוהו בעבותות האהבה" (עמ' 153).

עידוד של ממש לחייוקה של מגמה זו בספרות-הילדים בא מצד האגודה החשאית "בני משה", שהחליטה להדפיס "ספרים קטנים להפיצם בין בני הנעורים", במטרה "להרחיב את מושג הלאומיות ולעשותו למושג נעלה ונרחב". שלוש מבין החוברות הראשונות, שיצאו בחסות האגודה "בני משה", נשאו את השם "חנוכה": החוברת הראשונה, מאת בראנד (נדפסה בשפה הרוסית), זכתה לתפוצה נרחבת וסייעה הרבה להפיכתו של חג-האורים לחג-הגבורה הלאומי. החוברת השנייה, שנכתבה על-ידי המזכיר הארץ-ישראלי של "בני משה" — הלא הוא המורה והסופר יהודה גרוזובסקי-גור ("חנוכה", אודסה 1893, 30 עמ'), זכתה אף היא לתפוצה רחבת ביותר ונדפסה בכמה מהדורות³. בשמונת פרקי החוברת, שנדפסה באות גדולה ומנוקדת, מובא סיפור

3. מהדורות נוספות: וארשה 1894, שם 1921, ובמאסף "ספר החנוכה", קראקא 1903. על דרך-הפצה בלתי-כשרה של החוברת אנו למדים ממכתבו של גרוזובסקי ל"המליץ" (1894, גל' 3), בו נאמר בין השאר: "איש אחד הקורא לעצמו בשם יהודה גרוזובסקי עבר במינסק ואח"כ גם בוילנא וישוב על פתחי נדיבים למכור את ספרי 'חנוכה' אשר כתבתי... ולכן אבוא בזה להודיע לקהל הקוראים הנכבדים מאד כי אנכי איננו הוא" וכו'.

מרד המכבים בסגנון מקראי חגיגי ונמליץ, במטרה להמחיש לפני הקורא הצעיר "מה עזה ונפלאה רוח האדם, כי יכול תוכל להלחם גם בכל עוז וגבורה ותנצחם"; וכדי להמחיש את האקטואליות של החג מסיים גור את דבריו במשפט רב־משמעות זה: "בכוח הרוח הנפלא הזה יעמוד ישראל עד הימים האלה וישחק לכל צרותיו"... שנתיים לאחר מכן יצאה הספרון השלישי לילדים בשם "חנוכה" (הוצאת "עולם קטן", אודסה תרנ"ה), שנכתב במקורו רוסית על־ידי מרדכי בן־עמי ותורגם בידי ח"ג ביאליק⁴; זהו זכרון־ילדות מלאנכולי בעל־אורה עממית נוגה ונוגעת ללב. מאז הלכו נושאי החנוכה וכבשו לעצמם מקום נרחב יותר ויותר בספרות־הילדים. אברהם שלום פרידברג מצא לנכון להקצות ב"זכרונות לבית דוד" (וארשה תרנ"ג—תרנ"ז) שלושה סיפורים היסטוריים מרתקים, הקשורים בחנוכה (יצאו תחילה כחוברות נפרדות): "הקווצה" — בו מספר עמיהוד אמיץ־הלב על הסתפחותו לצבא יהודה, מפלת ליזי'אש וחג חנוכה הבית; "טבעת הקידושין" — בו מספר שכנא בן מתן בין השאר על גבורת אלעזר בן מתתיהו, שראה את פיל המלך בבית זכריה "ויבקיע בין גדודי האויב ויגזור על ימין ועל שמאל ויבוא עד הפיל וידקרהו בחרבו למען יוכל לפגוע גם ברוכבו"; ובסיפור הדראמטי "הכבל והקוץ" מספר שמעון בן יאיר על קרב גמלא ומטעים כי "ימי החנוכה, ימי גבורת החשמונאים, היו בשנה ההיא לחג גדול בעמנו". בעקבות פרידברג הלך גם שלמה ברמן, שהקדיש בסידרה המפורסמת שלו "מגיבורי האומה — תולדות ישראל ערוכה על־ידי ביוגרפיות" (וארשה תרנ"ח—תרס"ח) את הספרון השלישי ליהודה המכבי. בהתפעלות רבה תיאר ברמן את אומץ־לבו של יהודה ואת מאמציו להפית רוח־גבורה באנשיו המעטים והדלים בנשק, ועם זאת הטעים כי "כל המלחמות הרבות אשר לחם יהודה המכבי לא היו מלחמות־תגרה כי אם מלחמות־מגן; כי כאשר היה יהודה גורא בימי קרב, כן היה טוב ורחום בעתות השלום"... והטעם להדגשה זו ברור ומובן.

גבורת ילדים

"מי יודע איזהו החג הטוב מכל החגים? — חנוכה!" כך פתח שלום עליכם את סיפור־הילדים הידוע שלו "דמי חנוכה", שנכתב בשנת 1900. והסופר שהירבה ביותר באותן שנים לכתוב על חג זה היה יהודה שטיינברג קל־הכתיבה, מי שזכה בשעתו בצדק לתואר "אנדרסן העברי"⁵. בין מאות הסיפורים שחיבר ופירסם בחוברות, בקבצים ובעתונת־הילדים, הקדיש כתיסר מהם לחג החנוכה, כאשר ברובם מוטעים הגבורה, הנאמנות ואומץ־הלב: אם זהו "הגלגלון"⁶ — על הילדים הרודפים אחרי הסביבון הנמלט ומגיעים למערת החשמונאים; או "נגהש"⁷ (ראשי־התיבות של נס גדול היה שם) — על הגיבור נגה מאנטיוכיה (שהיוונים כינוהו נגהש), אשר

4. על "חנוכה" לבן־עמי כתבתי בהרחבה במאמרי "ביאליק פתח בספרות ילדים", "ספרות ילדים ונוער" ב (1), עמ' 3—9.
5. כך כינהו המבקר פסח קפלן במדורו "השקפה פדגוגית", "המגיד" תר"ס, גל' 10—12.
6. "שיחות ילדים", חוברת ג', וארשה תרנ"ח, הוצאת "תושיה". האגדה נדפסה גם בשם "הסביבון" ב"רימונים קטנים, ספריה לילדים חרוצים" ב', תל־אביב תרצ"ה (2).
7. ביבליוטיקה "פרחים" מס' 173—175, וארשה תרס"ז.

הצטרף לצבא יהודה; או "חץ תשועה"⁸ — על הנער זבולון, המתקין חץ-זהב ומביאו ליהודה המכבי; או "נס חנוכה"⁹ — על האב המספר לילדיו את משמעות החג, והבן הקטן אומר: "ביום השני של חנוכה עשינו בנק עברי לקנות את ארץ-ישראל"... קשה לנו היום לתאר לעצמנו מה רבה היתה השפעתם של סיפורים אלה על הקוראים הצעירים של אז; אבל סיפורי שטיינברג הפכו להיות נכס בר-קיימא בספרות-הילדים שלנו, ועובדה היא, שקובץ מחודש של סיפורי חנוכה שלו נדפס במהדורה מצויירת במדינת ישראל (י. שרברק תש"ו).

ובעקבות שטיינברג הלכו גם סופרים נוספים: ידידו ועורכו שמואל לייב גורדון חיבר סיפור מצויין בשם "גדוד הללויה" (ביבליוטיקה "פרחים", וארשה תרס"ו), על יחידת ילדים גיבורים "המתעופפים כברקים ועושים שמות בקרב מחנה היוונים"; ובאותה ביבליוטיקה פירסם אלתר משה גונצר סיפור אוטוביוגרפי בשם "דמי חנוכה" (ג': "מדוע חדלתי לאהוב כסף"), ולוין ליפמן (מת לפני 30 שנה בברית-המועצות) פירסם שם את סיפורו העצוב "חנוכה ליתום", על ילדי ה'חדר' המשוטטים בחג ברחובות העיר המושלגים, עד שמשה היתום זוכה לנס-חנוכה משלו.

מכבים על הבמה

לא פחות מאשר על המספרים, אהוב היה סיפור החנוכה הדראמטי על המחזאים העבריים. קדמו להם, כידוע, גיאורג פרידריך הנדל והמשורר האמריקני ה"ו לונגפלו, ששניהם חיברו דראמות שיריות בשם "יהודה המכבי". יצירתו של לונגפלו תורגמה ועובדה פעמים אחדות לעברית והוצגה על-ידי תלמידי בתי-הספר ברחבי הארץ. בחוברת הביבליוגרפית "דרמות בעברית" מאת אברהם יערי (תל-אביב 1934) אנו מונים 30 מחזות המוקדשים לחשמונאים ולחנוכה, שנדפסו בספרים ובכתבי-העת, רובם ככולם מכוונים לילדים או ש'אומצו' על-ידם.

עובדה בלתי-ידועה היא, כי הסופר העברי הראשון, שהיבר דראמה מקורית לילדים על מרד המכבים היה אליעזר בן-יהודה. כבר בשנת 1890 הוצג מחזהו "החשמונאים" על-ידי תלמידי בתי-הספר "למל" ו"כל-ישראל-חברים" בירושלים, וכעבור שנתיים — על-ידי תלמידי ראשון לציון, בבימויו של המורה דוד יודלביץ (שותפו של בן-יהודה בעריכת בכור עתוני הילדים, "עולם קטן"). עיקרה של העלילה נסבה סביב נפילתו בשבי של יהודה המכבי, שיצא לרגל את מחנה היוונים, ומסירות-נפשו של אחיו הצעיר יוסף, שהציע עצמו ללכת בשבי במקום יהודה, אף שידע כי יוצא להורג. בביקורת שנדפסה בעתונות הימים ההם על המחזה¹⁰ אנו קוראים כי "הילדים הבינו והרגישו היטב את אשר דיברו ודבריהם חדרו עמוק בלב הנאספים", וכי שפתם "צלצלה באזני השומעים בשפה חיה ונעימה באמת".

אין ספק, כי זו היתה גם מטרתו העיקרית של בן-יהודה בכתביבת המחזה — להוכיח כי העברית המדוברת עשויה להישמע "חיה ונעימה"; ואין תימה שבתר דווקא בנושא החנוכה, שהרי זה היה

8. ביבליוטיקה "לנצרים" מס' 46, וארשה תרס"ג.

9. ביבליוטיקה "פרחים" מס' 176—179, וארשה תרס"ז.

10. "חזיון בעברית בראשון לציון" מאת מרדכי לובמאן, נדפס ב"האור" ט"ו, ו' בשבט תרנ"ב. המבקר

אחד הנושאים הקרובים ביותר ללבו של בן-יהודה: להפוך את חג-האורים לחג הגבורה המתחדשת ולהשיב את כבודם הנשכח של "החשמונאים הקדושים והיקרים".

בעקבותיו של בן-יהודה הלך עמיתו הגלילי יצחק אפשטיין (שהעביר מן הארץ לגולה את שיטת הלימוד 'עברית בעברית'): הוא עיבד את מחזהו של יצחק וייס "החשמונאים", הציג אותו עם תלמידות בית-הספר לבנות בצפת והוציא אחר-כך בספר (ירושלים תרנ"ד/1894, 111 עמ'). מחזות נוספים לילדים ולנערים בשם זה — "החשמונאים" — חיברו גם י"ל קולטנוב (וילנה 1911), יצחק קצנלסון (וארשה 1921, ספריית "תלתלים"), ל. מלוטק (ניו-יורק 1929); ואילו המשורר קל העט והסגנון 'קדיש יהודה סילמן' חיבר מחזה רווי שמחת-חיים בשם "החשמונאים הקטנים", שהתחבב מאוד על-ידי הילדים, נדפס שלוש פעמים (וארשה 1911, ירושלים 1917, שם 1921) והוצג עשרות פעמים בבתי-ספר בארץ ובגולה.

נושא הרואי אחר, שהוצג הרבה על-ידי הילדים בשבוע החנוכה הוא חנה ושבעת בניה. בעוד שבמחזות המרד הושם הדגש על הגבורה ואהבת החירות, הוטעמה במחזה הטראגי על אם-הבנים הדבקות באלוהים ובתורת משה. בין המחזות המוקדשים לנושא זה יזכרו: "חנה" מאת הפדגוג מאנוס מונוסוביץ (וארשה תרס"ז, ביבליותיקה "פרחים")¹¹; "חנה ושבעת בניה" מאת עורך שבועון-הילדים "אביב" ישראל זאב פרישברג (ניו-יורק 1923), ו"אם הבנים" מאת שמואל לייב בלאנק (שם 1931)¹².

ומן הטראגיה-הרואי — אל החגיגי והעליו: כיוון שאחד מסימני החג האהובים כל-כך על ילדים הוא 'גביית' דמי חנוכה, אין תימה שנושא זה שכיח כל-כך בדראמאטורגיה לבני-הנעורים. מחזות קצרים ומשעשעים בשם זה — "דמי חנוכה" — כתבו בין השאר בן-ציון פראדקין (לונסק 1909), שמואל אדלהייט (ניו-יורק 1917) ואברהם ויינברג (בשבועון "הכוכב", לודז 1929); י"ד ברקוביץ ומ"י פולונסקי תירגמו והמחזו — כל אחד בנפרד — את סיפורו הידוע של שלום עליכם "מעוה של חנוכה", ושני התרגומים נדפסו בתל-אביב בעצם אותה שנה (1928); ואילו דניאל פרסקי חיבר קומדיה קלילה (או בלשונו: 'מחזיה') בשם "סעודת חנוכה", שנדפסה בשבועון "שחרית" (ניו-יורק תרע"ז). ועוד היד נטויה.

הרשימה התמקדה, איפוא, בעיקרה בראשיתה של ספרות-הילדים העברית. אבל אי-אפשר שלא להזכיר את לוי קיפניס — איש הגבורות ששירו "חנוכה חנוכה" נתפרסם עוד בשנת 1913, ומאז הוא ממשיך להעשיר את ספרותנו לילדים בשירים ובסיפורים לחגים ולכל עונות השנה.

התריע ברשימתו על שהשחקנים הצעירים דיברו בהברה האשכנזית, שזו "חסרון גדול". "וכפי ששמעתי וראיתי את החזיון לילדים בירושלים לפני שנתיים בהברת הספרדים נוכחתי וראיתי כי היתרון להברת הספרדים על האשכנזים". המחזה נדפס בהמשכים (כנראה בגירסה מתוקנת) בשם "יוסף החשמונאי" ב"הצבי" תר"ע.

11. מנוסוביץ עצמו תרגם אחר-כך את המחזה לאידיש (וארשה 1920).

12. מחזה-החנוכה שני של בלאנק: "ילדי ירושלים", ניו-יורק — ירושלים, תרצ"א.

על גיבורים וגבורות בספרות הילדים

מאת: רמי בר-גיורא

לא רק פרוטגוניסט (במובן הדמות המרכזית בעלילה) אלא בעיקר גיבור במובן HERO. גיבור במובן זה הוא מי שמצליח לא להיכנע ואף להתחזק על כוחות ונסיגות אשר להם העדיפות הראשונה. נראה איפוא כי נצחון האריה על הארנבת אין בו לא רבותא ולא גבורה אפילו אם יהיה האריה דמות מרכזית בעלילה; לעומת זאת נצחון הארנבת יהיה בבחינת מעשה גבורה.

אנו מבחינים בין מעשי גבורה פיזיים שעיקרם בהתגברות מכנית וגלומה בהם תקפנות ובין מעשי גבורה שעיקרם בהתגברות של איכויות נפשיות. לסוג אחרון זה נושאים מחנכים רבים את לבם בתקווה שיהיה מרכזו של הספר הנקרא ע"י הילד, ומטעם זה הם מעדיפים את חנה סנש או גיבורי "שלוש מתנות" של פרץ על פני דנידין, פופאי וטרזן. אף על פי שידוע לכל כי בעיית האלימות והגסות שבתרבותנו לא תיפתר ע"י הרחקת פופאי מן הספרייה, הנה בכל זאת קיימת גישה כזאת והיא מזכירה לנו מחלוקת נשנה

איזהו גיבור או חנה סנש מול פופאי
בשיחתם של מחנכים, ספרנים והורים אנו שומעים לעיתים את השאלה: האם יעדיף הקורא הצעיר את "הצנחנית שלא שבה" על פני דנידין, פופאי או טרזן? שאלה זו עניינה במשאלה להעדיף את המעולה והמרומם על פני הנמוך והגס. כאשר המחנך מתכוון להעריך ספר לילדים הוא מגיע חיש-קל אל הגיבור; כש-אנו נוטלים ספר כזה לידינו אנו שמים לב לרמת הלשון, לרוחבה ולעומקה של היריעה הסיפורית אך במיוחד אנו מחשיבים את דמותו של הגיבור ואת מעשיו. קיימת גם נטיה חזקה אצל המחנך לצפות לרמת לשון ירודה יותר ולרמה סיפורית דלה יותר כאשר מדובר בסוג נמוך יותר של גיבור. חשבו למשל על "פלאש, זבנג, טרח ובומס" כאשר פופאי חובט שוב בבלוטו הרע. ובאמת אחת השאלות היותר חשובות שאפשר לשאול על אודות ספר ילדים — לבד מן השאלה מיהו המחבר — היא "מה טיבו של הגיבור". בסיפור הילדים אנו רואים ב"גיבור"

על טיבה של הספרות : האם היא מרומֵמת, מאצילה ומושכת מן הנמוך אל הגבוה או שמא היא בעיקר ראי לנפש שיש בה גם מן הנטיה למעלה — אבל גם לא מעט מן הנמוך והקמאי. לפעמים נשאלת השאלה באופן אחר : האם ספרות הילדים נכתבת על מנת לקרב את הקורא הצעיר באופן המתקבל על דעתו, לעולמו של המבוגר ולערכיו — או שמא היא כמין פתח עבור הילד שבכותב המבוגר, דרכו הוא נדבר עם הילד שבקורא או הילד הקורא.

מבלי להיכנס לעובי הקורה של סוגיות חשובות אלה, נשתדל להאיר מעט את שאלת הגיבורים למיניהם מנקודת המבט של הפסיכולוגיה של הקורא הצעיר, ומֵתוך כך לעמוד על הזיקות המורכבות בין עולמו הנפשי של הילד ובין הגיבורים המדברים אל רבדים שונים של אישיותו.

קטן וגדול או אצבעוני והענק

אם ננסה להיכנס לנעליהם הקטנות של הילדים הרכים, להנמיך את נקודת המוצא של מבטנו לגובהם ולהעריך עתה מחדש את הסובב אותנו כאילו אנו עצמנו הילדים — נמצא שאנו מוקפים רהיטים נישאים כעין טירות כבדות, דלתות כעין שערים כבדים שאין בכוחנו לפותחם ; נמצא כי סביבנו ענקים ומשימות קשות שמן הנמנע לבצען. הילד הרך המתבונן במבוגר העושה דבר של מה בכך : עולה על כסא, מניח מזוודה כבדה על הארון, פותח בראש שממנו פורצים מים או מכה בפטיש על מסמר הנעלם בתוך העץ — חש בוודאי משהו אשר שנים אחר כך חוזר ומתעורר בנו כאשר מספרים או מציגים בפנינו ענקים המרימים הרים

בידיהם, פורצים מפלי מים בסלע או מוחצים באצבעם את יריבם. ואכן החלש מעריך היטב את הכוח ואף משתוקק להיות לבעליו ; ואם לא אצה לו הדרך לרכוש לו כוח רב, הנה **הדמיון** מאפשר לו להנות מן היתרון של הפנטזיה "אני גיבור ורב כוח".

אצל הילדים נמדד הכוח בעיקר במוניחים פיזיים : הגיבור הוא גיבור בגופו. גם הפסיכולוגיה של בעלי החיים מלמדת אותנו על תכסיסים להגדלת צללית הגוף (ע"י סימור שער, התנפחות וכו') כאמצעי הרתעה. מנגנון זה בנוי על המשוואה הנפֵשית : גודל-כוח. גם עוצמת הקול ועוצמת התנועה וכן תוצאתה (הזזה, טלטול או הרס) משתתפים בהרכבת החוויה הראשונה של "גיבור חזק". חוויה זו מביאה להשתאות, להערצה ולפחד. במובן זה דומים זה לזה הענקים, החיות הגדולות, סופות, סערות ושטפונות או צבא ענק הנוע בדרכו למלחמה.

כולם מבטאים עצמה פיזית ואיום מֵתוך עדיפות הכוח והם מזמינים את הגיבור אשר יוכל להם. תנועה נפשית זאת מן ההתבטלות והפחד אל הגבורה וההערצה קשורה בתחושת הכל-יכול (התחושה האומניפוטנטית), שפירושה חוסר יכולת לסבול מצב של חולשה או תסכול וביטוייה כפול : "לי לא יקרה רע" ו"אין דבר הנבצר ממני" — משמע, גם ביטול והכחשה של כל איום וגם בטחון בהתגשמות כל משאלה. לתחושת הכל-יכול יש ערך הגנתי מובהק והיא מסוככת עלינו מפני ההרגשה המתמדת של חולשה וקוצר-יד מול הסכנות. אצל הילדים היא פועלת במשנה-תוקף וללא התחשבות מרובה עם המציאות. את עיקרה ניתן לנסח כך :

למאוד. כאן הוא התחום בו אנו פוגשים לעתים את המחנך המשתומם על הלהיטות — שאיננה מחוורת לו היטב — אחר סיפורים שאין דעתו נוחה מהם. מה שיפיס את דעתו של המחנך הקפדן עשוי בין כה וכה להתרחש באישיותו המתפתחת של הילד.

תירבותה של משאלה או דוד וגלית

תקופת הילדות שבין שנות ביה"ס הראשונות וראשית ההתבגרות מאופיינת ע"י כיבוש הולך וגובר של היצרים והמשאלות הדמיוניות ע"י ההגיון וההתחשבות עם המציאות. תקופה זאת מאופיינת ע"י הפניית עורף מסויימת למשאלות וליצרים במהדורה הילדותית הקודמת שלהם.

מה שאפשר היה לעשות קודם צמיחתו של עץ הדעת — עכשיו מבייש. הילד מבקש בן ברית לחיזוקם של תהליכי גדי-לה אלה גם בספר שהוא קורא. ההתלהבות הקודמת מגיבורים כפופאי נעשית עתה בעייתית: אין דעת המבוגרים נוחה מזה, ובעיקר — ההפנמה של הרשות המבוגרת בתוך נפש הילד אינה מקבלת עוד בנקל את הסיפוק הפשוט של הזדהות עם אצבעוני שנהיה לענק. המצפון היודע את "לא תרצח" איננו מרשה עוד להרוג את הענק.

אף על פי שהתיאבון לסיפור הגיבור במהדורתו הראשונית עדיין קיים ועומד — וקוראיו המרובים יעידו על כך — הנה הולך ומתגבר הצורך לשלם את מס התרבות המטהר את הגבורה מן הסיגים היצריים הראשוניים. נחוצה איפוא למעשה הגבורה הפיזית, הצדקה המתקבלת על דעת הצד המבקר של האישיות. דוד המשלח אבן בראשו של משה נש-

אם אני חזק מאד אין לי להתירא מפני מה שנראה חזק ומאיים.

סיפורי הגיבורים, הגבורה וההתגברות משמשים איפוא לאישור ולתמיכה שאכן כך הוא הדבר. על מנת למלא תפקיד זה מוטל על הסיפור שיהיה בו תאור של הכוחות המאיימים והמסוכנים במידה שתיצור הרגשה של פחד. אך אל דאגה! הלא גם הפחד הכמעט-נטורליסטי המיוצר בסרטי האימה איננו אמיתי עד תומו, כי ברית נקשרת בין השכל היודע כי זה "זה לא באמת, זה רק בסיפור או בסרט" ובין תחושת הכל-יכול היודעת כי "בסוף זה יגמר טוב", "לא יתכן שלא יהיה טוב". ואמנם מופיע הגיבור של הסיפור והקורא מזדהה עמו: הזדהות זאת פירושה לפחד ולנצח יחד עמו. מי ששמע את עצירת הנשימה הקולקטיבית באולם המלא ילדים שעה שהמכשפה עולה על הבמה ואת תרועות הצהלה כשהיא מובסת — יבין היטב מה חיונית וסוחפת הזדהות זו.

הישנותו של תהליך הזדהות כזה עם מאבק הכוחות בסיפור משמשת תרגול חוזר להשגת הרגשת עצמה, ובכך יש סיוע לצורך של הילד להתגבר על מצוקתו של הקטן והחלש. נוכל איפוא להבין את להיטותם של הילדים אחרי סיפורי פופאי ודנדין המציגים בצורה פשטנית וללא תחכום רב את המוטיב של "אצבעוני הגיבור מכה את הענק".

מוטיב זה נמצא גם בטיפוסים אחרים של סיפורי גיבור: סיפורי התמודדות עם איתני הטבע ועם חיות טורפות (סיפורי יער, סיפורי טרזן) וסיפור הנער הגיבור במשימה צבאית נגד אויבי העם — המפרנס ספרים וסדרות ספרים רבים עד

רותה ובהצדקתה של אידיאה מוסכמת. גבורה זו גם נקנית במחיר סבל וקרנן המרחיקים מן הדמות את מה שכנו היוונים "היבריס", אותו גודל לב מתנשא וחוסר ענווה של הגיבור שכור-הנצחון.

כמוני כמוכם או הפיתוי הוא האויב

תקופת ההתבגרות היא תקופת התעצמו-תם של היצרים. התגברות הרגשת ה"מת-חשק ל"י מחייבת התגברות של מערכות הפיקוח הפנימי כך שאהיה אני שולט ב"מתחשק ל"י ולא הוא בי. האיום הוא אם כן מבפנים, והאני של המתבגר צריך לעתים לגבור על הפיתוי כיוסף הצדיק. בשביל הקורא המתבגר יש עתה משמעות חיונית ואקטואלית לגבורה במובן של ויתור על כניעה לכוחה של משאלה חזקה ורבת עצמה. בשלב זה, יותר מאשר לפני כן, בשל הקורא להבנת סיפורים בהם עומד הגיבור בפני פיתוי העולם הזה בהחזיקו באידיאה החשובה לו, הנותנת משמעות למאבקו. צד זה אתה מוצא בסיפורי קידוש-השם או תלאותיהם הקשות של חלוצי הישוב בארץ.

הקונפליקט שם הוא בין הכנעות למה שנוח ונעים יותר ומביא להקלה מיידיית (המרת דת, חזרה לחו"ל) ובין השלטת עיקרון ואידיאה על היצרים ומשאלר-תיהם.

קו אחר האופיני למתבגר מכשיר אותו להבנה ולהזדהות עמו, סוג אחר של סיפור בו הגיבור נאבק על האינדבידואליות שלו מול לחץ חברתי ואיום של התכחשות או נדוי ("הנער העקשני", "הבכור לבית אב"י"). כמו גיבורים אלה, אף המתבגר עסוק במובן מעמיק ביותר בגיבוש הזהות העצמית שלו הנפרדת עתה מן הקשרים

לח מיד מרחבת ההפסקה אל חדרו של המנהל, אבל דוד בן-ישי המשלח אבן בראשו של גלית ומכריע בזה את גורל המערכה עם הפלשתים עתירי-הכוח הוא גיבור לאומי. אמנם, אותו סיפור עצמו היה סיפור עצוב אם היה נקרא על ידי ילדי הפלשתים, אך כאשר הוא נקרא ע"י מי שמזדהה עם צדו של הגיבור — הוא נקלט ללא קושי, כי יש הצדקה לאקט הפיזי של הגבורה. בשליחותה של אידיאה שהכל מסביב מודים בה — מותרת הגבורה הפיזית התוקפנית, וכך מתקבלת על דעת קוראנו הגדל אותה הזדהות נוש-נה עם הגיבור. לפעמים גם בזה לא די, ועל הגיבור — במיוחד אם הוא נער — לשלם מחיר כבד על גבורתו ורק אז מתקבלת העזת הגבורה על דעת הרשות המבקרת שבאישיות הקורא: המתופף הסרדיני הקטן מן "הלב" של דאמיציס מאבד את רגלו על מנת שיהיה אפשרי באמת לאיש הצבא המבוגר להסיר את כובעו בפני הנער ולומר לו: "אני אינני כי אם המפקד; ואתה — גיבור". גיבור הסיפור "הנער אמיץ הלב" (א' שמאלי, אור בגליל) משלם בחייו על שליחות גבורה בה הוא יוצא כנגד סכנות רבות: בד-ווים מתנפלים, סערת ליל חורף ושטפון עז נחל. ואם אין מחיר זה נגבה מיד בתוך עלילת הגבורה עשוי הוא להיגבות מאוחר יותר: דוד שהכל שמחו בנצחונו על גלית נאמר לו בערוב ימיו: "דם לרב שפכת ומלחמות גדולות עשית לא תבנה בית לשמי" (דה"א כ"ב 8).

הכרנו איפוא רמה נוספת של סיפורי-גיבור (ובה גם סיפורים מפורסמים כמו "שומר מסילת הברזל" ו"הילדה על המגדלור") בה אנו מוצאים גבורת ילד בשי-

הילדותיים בהורים ומחפשת את ייחודה. להקות אני יחיד ומיוחד פירושו גם כך: לא להתמזג עד כדי טשטוש, לשמור על ייחודיות.

הבעיה עתה איננה בהתמודדות עם הענק החזק, האיש הרע, אויב העם או פיתויי הנעימות — אלא עם מה שעומד למכשול על הדרך להיות לאישיות בפני עצמה. מעתה נפרצת הדרך אל הסיפור המבוגר, אל האוטוביוגרפיה והביוגרפיה, אל הסאגות הגדולות של קורות חיים שלמים. ביצירות אלה אפשר להזדהות עם מהלך גדילתה ועיצובה של אישיות העומדת בפני עצמה. הגיבור הוא האדם.

על הניסים ועל הגבורות

ספרי הקריאה למיניהם משמשים את הקורא הצעיר בערבוביה מסויימת שאין בה תמיד מוקדם ומאוחר. סיפורי פופאי וטרזן ההולמים מבחינה פסיכולוגית את התיאבון הספרותי של גילאי 5—7 לערך, נקראים גם ע"י קוראים מבוגרים יותר, וכך אנו מוצאים גם ילדי בי"ס הנהנים מאד מסיפורים המיועדים בפירוש לקוראים מבוגרים יותר. הקבוצות של "בני הגיל הרך", "ילדי ביה"ס היסודי" ו"המתבגרים" אומרות לנו כי בתקופות אלה מגיעות להבלטה אופינית תכונות ידועות; אבל אלה אינן עוברות ובטלות מן העולם לאחר "זמנן" וגם אינן נולדות בדיוק "בעונתן". גיל החביון (שנים 6 — 12 לערך) הוא במתחזיון שעליה מופיעות גם תופעות הילדות הרכה וגם תופעות מטרימות של ההתבגרות. גם אצל המבוגר אנו מוצאים ברבדים שונים של האי-

שיות את רוב הגילויים שהיו אופייניים בזמנם לשלבי התפתחות קודמים והדבר ניכר היטב בתיאבון המגוון לסוגי קריאה ואמנות שונים, או במובן אחר — ברבדים המגוונים שאתה מוצא ביצירת אמנות אחת.

סיפורו של חג החנוכה מאפשר לנו להיווכח בקיומן של כל הרמות של נושא הגבור: בשביל ילדי הגן השרים "ביוונים נלחמנו ולנו הנצחון" סיפור החנוכה הוא סיפור החלש המנצח את החזק. בשביל ילדי ביה"ס סיפור החנוכה הוא סיפורה של מלחמת שחרור בה מובס האויב העדיף; וכך מסופר בה על אלעזר אשר נפל בקרב כאשר המית את הפיל האי מתני "וישלך את נפשו מנגד למען הציל את עמו ולעשות לו שם עולם בארץ". בשביל המתבגר הצעיר סיפור החנוכה הוא סיפורה של עמידת גבורה בפני פיתויי ההתיוונות והיטמעות של אמונה ולאומיות.

* * *

אותן יצירות גדולות שאתה מוצא בהן עולם ומלואו ורוב עושר של רבדים — רובן עדיין מרוחקות מן הקורא הצעיר. לעומת זאת נמצאת לו הספריה שאף בה אתה מוצא עולם ומלואו ורוב עושר של רבדים. ניסינו לשרטט כעין קו מסע התפתחותי בין מדפיה של הספריה, מספרים וגיבורים ששעתם קצרה וחולפת — ואף על פי כן אין לך ספר שאין לו שעה — לספרים שהקורא יהיה עוסק בהם ובגיבוריהם שעות רבות.

שלום עליכם - ילדות ביצירתו

מאת : גרשון ברגסון

המקוריים, כי אין כמוהו מקורי ברוח הכתיבה היהודית, בתוכן היהודי ובסגנונו המיוחד שנשמר, לפחות בחלקו, גם כשנשפך מכלי אל כלי.

ב.

בראשית דרכו לא התכוון שלום-עליכם לכתוב למען הילדים. כאשר כתב את סיפורו "האולר" ב-1886, לא שיער כי ילדים יהיו קוראיו העיקריים של ספר זה, שעתיד לתפוס מקום ב"מזרח" המקראות בעברית ובאידיש.

בסוף המאה הקודמת לא היתה ספרות-ילדים באידיש. הסופרים באידיש שהעמידו את הילדים כגיבורים ביצירותיהם — דינזון, שלום-עליכם, מנדלי ואחרים (לא רבים) — ניסו לקרב למבוגרים את עולמו של הילד, כדי שיראו אותו באור אחר, שיבינו, יעריכו אותו, שכן עד אז לא התייחסו אל הילד כפי שהיה ראוי לכך — אולי יחס של זלזול ואולי אדישות.²

א.

במלאות 60 שנה למותו של שלום-עליכם הופיע תרגום עברי חדש של ספרו **מוטיל בן פייסי החזן**, ברגש של סיפוק מותר לציין, כי ילדי ישראל יוכלו ליהנות מספר נעים לקריאה, מושך, מהנה ומעניין. בלי ספק אנשי-הביקורת עוד יעיינו, יבקרו, ישוו מקור לתרגום — תרגום ראשון לזה אחרון — ויחודש העיון ביצירה קלסית זו של שלום-עליכם. אני מנצל גורמים מזמנים אלה — 60 למותו, והופעת הספר — להפנות את תשומת-הלב של מחנכינו לשלום-עליכם הסופר הקלסיקן לגדולים ולקטנים, אולי נצליח להחזיר את קוראינו הצעירים למקורות ספרותיים משלנו.

ושלום עליכם, לדידי, הוא מן הראשונים ומן המקוריים שביניהם.

כן, ידוע גם לי, כפי שידוע לכם, כי הוא כתב בלשון אידיש. וכי סיפוריו תורגמו לעברית, אעפ"כ נכלול אותו בין

2. בזוי, "קינדער פריינד" ווארשא 1936 נומר 6—5 עמ' 3.

1. שלום-עליכם, מוטיל בן פייסי החזן. תרגום אוריאל אופק, הוצאת כתר, ירושלים, 1976.

העממיים היהודים והדפוס מהדורות רבות של יצירותיו ובין היתר "מאיסעס (מעשיות) פאר קינדער שאלעם אלייכעם געקליבענע ווערק. מאסקווע 1926.

ג.

עשרות סיפורים לילדים כתב שלום-עליכם. להוציא את האולר, שנכתב ב-1886, נכתבו רובם בעשר השנים הראשונות של המאה הנוכחית: השעון, הדגל, מעות-חנוכה (1900); ירק לשבועות, לא קם כמשה, כפרות, הסביבון, גלות ערב פסח, צער-בעלי-חיים — (1903); סיפורי-חג לכבוד חג הפסח — (1904); אסתר, לכבוד פורים — (1910) ואזכיר עוד את הסיפור בזוי (ראה לעיל) וכמובן יצירת המופת "**מוטיל בן פייסי החזן**", שסדרתו הראשונה, ב"**פריינד**" פורסמה בשנים 1907/8 וכתבתו נסתיימה ב-1916*. אין זה מקרה שרוב סיפוריו לילדים נכתבו בעשר השנים שצוינו. פוריותו של שלום-עליכם היתה שונה בתקופות שונות של חייו, עומד על כך בפרוטרוט דן מירון בספרו שלום-עליכם⁶. ומן הדין להדגיש: ילדים מופיעים גם ברבים מסיפוריו למבוגרים ללמדך מה רבה היתה חיבתו של שלום-עליכם אל הילד ובאיזו מידה

כלום ילדי ישראל לא ידעו לקרוא? כן, ידעו לקרוא עברית, אולם מורגלים היו לקרוא בלשון זו תורה ותפילות, קריאה לשם לימוד, אבל קריאה לשם הנאה היתה רחוקה מהם. ומשום כך חשבו רבים, כי ילדי ישראל גדלו "**כיהו-דים בלי זקנים**"⁷ כלומר התבגרו בטרם עת; האב-טיפוס לדמות זאת הוא הר-שלה של מנדלי מו"ס, אבל, לא כל ילדי-ישראל היו כמוהו.

הילדים, ככל הילדים, אהבו מעשיות, סיפורי-נפלאות, שירים, משחקים, חידות; אך כל זה היה פרי יצירתם ודמיונם, הרבי בחדר והמבוגרים בבית השלימו, במידת-מה, את החסר הזה בסיפורים שמצאו ב"**עיני-עקב**", "**יוסיפון**", "**ספר הישר**" ועוד⁸. משקם ביה"ס, ששפת הוראתו אידיש, סמוך לפרוץ מלחמת-העיר-לם הראשונה, גבר הצורך בספרות-ילדים בשפה זו. אך שלום-עליכם הקדים והכין סיפורים באידיש שנעשו אח"כ לסיפורי-יסוד לקוראים בשפה זאת.

סיפוריו פרצו יבשות ולשוונות, והיו חומר קריאה אף בברית-המועצות, אף-על-פי שהוא שאב את הווי תיאוריו מן החיים היהודיים שחותרת המסורת עלי-הם, נזקקו לסיפוריו גם המחנכים בבתי-הספר הסובייטיים, שלהלכה שללו כל זיקה להסטוריה ולדת של העם היהודי. אף הם לא יכלו להתעלם מן החיים

* קדלת וקדשת נכתב ב-1916. סיפור זה, אף כי הוא כלול בכרך ט' של כתבי שלום-עליכם "מעשיות לילדי ישראל" — אינו מתאים, לטעמי, להיות כלול בלקט זה.

6. ראה מירון, שלום-עליכם, פרקי מסה, הפרק "שלוש קאדנצות בפעולתו הספרותית של שלום-עליכם", "מסדה" 1970, עמ' 11.

3. שם.

4. ראה ש. ניגער, וועגן אידישער קינדער ליטעראַ-טור, שול אַלמאַנאַך פּילאַדעלפּיע 1935, עמ' 188.

5. ראה ג. ברגסון, שלושה דורות בספרות הילדים העברית, שער ב', עמ' 45—49.

— האווירה היתה מחושמלת. הרפת-קאות היו קשורות בהם, ובכל חג היתה עשייה שונה ממשנהו.

הילדים היו, שותפים פעילים בהכנות לחג, ונעשה הרבה להגביר את התחושה של שמחת החג. הם לא הבינו תמיד את המשמעויות של הסמלים, לפיכך ניתן ביטוי מוחשי לחג שהיה קרוב לתי-פיסתם: דמי-חנוכה, מסכות, ירק לש-בועות, סוכות לקשטן, גניבת אפיקומן, משחק אגוזים ועוד כאלה.

מה פלא כי מוטיבים אלה כה הרבו להעסיק את הילדים? שלום-עליכם היה להם לפה. אדרבא, עברו נא על לוח-השנה ותמצאו סיפור על כל אחד מן הימים הללו.

(2) **הדלות**: תוך כדי טיפול בחג עלתה בסיפוריו הבעייה החברתית-מעמדית, שרישומיה היו ניכרים בעולמם של הגר דולים ושל הקטנים כאחד. היתה רווחת השאיפה להגיע למה שיש לעשירים, או לפחות, להתקרב למה שיש להם: לאת-רוג, לסוכה נאה, לבגדים לכבוד יום-טוב; מי יביא עמו צידה צנועה בצאתם לטיול ל"ג בעומר, ומי ישווה לבן הגר ביר ש"נגש בגאותנות יתרה אל החבורה" והוא הביא "ראה גם ראה: הרי סוכר ותה... צימוקים... וגם תפוחים מתוקים".

או: "מה תאמרו לאביו של זה? — ליגלגו עלי התלמידים בינם לבין עצמם — עני ואביון כמותו, קבצן היושב בר-חוב הקבציאלים יקנה אתרוג לעצמו?" או: "פירושה של אכילת קדחת אינך יודע? פירושה שאוכלים מכות... אדם שאין לו מה לאכול על כרחו הוא אוכל

העסיקו זה כפי שכבר צויין למעלה. בדורו של שלום-עליכם לא נשבה עדיין הרוח של הפידוצנטריזם, אך האמן ראה כבר אז את הילדות עומדת בפני עצמה ודרש לכבדה, הוא היה סניגורם של הילדים היהודים ותבע מהמבוגרים באמצעיו הספרותיים המפוארים להבינם ולכבדם.

וזאת עלינו להדגיש: מעטים הסופרים שכתבו לילדים לפני שלום-עליכם ואחריו אידיש או עברית והפכו להיות קלאסי-קאים בספרותנו לילדים. סופרים רבים שכתבו בראשית המאה ורבים שכתבו עד שנות הארבעים כבר נשכחו ואין קורא אותם. אך, כאמור, שלום-עליכם הוא בבודדים שגורלם שפר.

מה עשה את שלום-עליכם פופולארי בקרב קוראיו הצעירים? מהו המיוחד ביצירותיו שהפך אותו קלאסיקאי גם בספרות הילדים שלנו?

ד.

1) הוא הביא לילד את הנושא ואת הד-בקרב קוראיו הצעירים? מהו המיוחד ביצירותיו שהפך אותו קלאסיקאי גם בספרות הילדים שלנו?

הוא הביא לילד את הנושא ואת הד-מות הקרובים אליו — שהם חלק מח-ויותיו. הדבר בולט בנושאי החגים וימי-תענית. אלה היו אבן-יסוד בחיי היהודים בעיירה, החיים כאילו סובבו במעגל החג והתענית: ההכנות לקראתו, המ-סורת, הנהוג וההווי שלו והציפיה לחג שיבוא אחריו.

ילדי-ישראל חגגו את החג בדרך מש-להם, בכל אחד מהם היה מתח משלו

מכות... וכך הזכיה הגדולה היא לה- שיג דגל ותפוח שהם בעיני המבוגר פחור- תי-ערך.

מה לכל זה ולימינו אנו ?

גם בימינו שואף הילד להשיג מה שאין לו. ואין לך ילד שבא על סיפוקו, וכל מאווייו מתמלאים, מכאן מסתברת הז- דהות מלאה עם הגיבור, שהוא קורא עליו, השואף ומקווה להגיע מעבר לה- שיג ידו. הילד רוצה לדעת, הישיג או לא ישיג את שחשקה נפשו, ואם ישיג — איך ? זאת ועוד : יש גם בימינו שכבה של ילדים שהמחסור הוא מנת חלקם, שאכן מורגשת בבית המגבלה שאינה מאפשרת להגיע למה שהגיעו השכנים. זוהי הבעייה הנצחית החברתית-כלכלית כפי שהיתה לפני שלושה דורות, והיא קיימת גם כיום.

שלוש-עליכם מתיחס לבעיית המעמ- דות בתחומי החיים השונים. אך הוא מבליט את הבעייה במוחשיות רבה באר- תנו תחום שהילד רואה וחש את ההבדל : ב"חדר", בטיול, ובכל הקשור בחגים. בהקשר זה ההבדלים בולטים, מוחשיים יותר, והצער גדל.

3) **בעלי-חיים וצער**. יחסי אהדה הד- דיים של ילד ובעלי-חיים הם מן הידור- עים והנפוצים. למן גיל הילדות הקדומה משחק הילד עם בעלי-חיים, יודע להני- פיש את הצעצוע ולהאניש את החי. רגש של צער-בעלי-חיים טופח במסורת היהוד- דית. את ביטויו המוחשי ספג ביחס לאדם — רחמנים בני רחמנים — אך גם ביחס לחי. במציאות היום-יומית עמד הילד של שלוש-עליכם בפני סתירה בר- לטת בין מה לימדוהו לבין מה שראה

בסביבתו. נפשו של הילד אינה מוצאת תשובה על שאלות המנקרות במוחו, הוא מתרגש, מתקומם, מזדהה ודואב. ביטוי לכך אנו מוצאים בכמה סיפורים :

בעת היותו אצל חברו, בנו של השוחט, מתאר הוא שחיטה של תרנגול ואומר לפניו חברו : אביך גוי... כי **"אין בו צער בעל חיים"**. ובתאור ההכנות לשחי- טה הוא מדגיש את האירוניה שבפעולה ומוסיף : השוחט עשה חסד עם התרנגול וברך... ואח"כ "חיק" עם החלף בצואר והשליכו מעליו...

הטבחית הרביצה לחתול כי חשבה שחטף כבד מעל דף מליחה, אח"כ נת- ברה ששחטו ששה עופות והיא, הטבחית, חשבה כי שחטו שבעה... אך לא בקשה סליחה מן החתול. הדבר נשכח כנראה, וגם החתול שכת — לכהרי אומרים "ראש חתול". אך הילד לא שכח והטיח בפני הטבחית. **"על לא עוול הרבצת בחתול אלהים לא יסלח לך"** והיא הטבחית : **"מניין גדלו כה טפשים בעו- לם ?"** (196) וכך גם כאשר פגעו בכלב, כל כלבי העיר הגיבו בשמעם את צעקות הכאב ; וכאשר הרגו שתי צפרים והילד מתערב, סוטר לו אביו על לחיו ואומר : **"שוטה שבעולם"**, גם אמו אינה מבינה מדוע הוא בוכה כשזכר במותה של ילדה שכנה. היא מנגבת דמעותיו בסינרה באמרה **"ילד טפשו"**... הוא סובל את סבלם של בעלי החיים... הוכתר - כטיפש.

ב-"מתושלח" (95) אנו מוצאים סיפור

7. מספר סתם בסוגריים הוא מספר העמוד בספר "זקנים עם נערים" "דביר" תש"ך.

יהודי)*. כמו בסיפור "מתושלח" על הסוס, כן בסיפור זה מביא שלום-עליכם תולדות חייו של הכלב. בדומה לבן-אדם אין הוא סתם יצור אלא נפש-חיה בעלת-הסטוריה וחשוב לנו לדעתה. רא-בטשיק, הסיפור ספוג אהבה ובולטת בו הבנה והזדהות של המספר עמו. יש הש-לכה של חיי אדם על חיי הכלב, ועל התנהגותו. נכון אין חידוש בנזקקות לנושא הכלב בספרות-ילדים, אך בספ-רותנו היה זה ודאי חידוש. ומן הראוי לצרף סיפור זה לסדרה של סיפורים על כלבים*, באשר "ראבטשיק" הקדים אותם בשני דורות לפחות. הסיפור מדגיש את אכזריותו של עולם הכלבים. (האם רק של כלבים?). אין המסכן מוצא את מקורו לא בכפר, לא ביער ולא בין חבריו — כלבי הקצבים. אין מושיע.

כדי להדגיש יותר את האנלוגיה בין אנשים לבין בעלי-חיים משתמש שלום-עליכם בסיפורו זה בדו-שיח ומתבל ב-טויים לשוניים המקובלים בין אנשים כגון "מאין בא יהודי" (הכוונה לכלב) "ברוך הבא, כלב" וכדומה.

4 שמות. שלום-עליכם מיחס חשי-בות לשמות, משחק בשמות, מכתיר בש-מות, והוא אמן בתחום זה. הכינויים חשובים מאד לשלום-עליכם, בקראנו את

8. ראבטשיק (א יידישער הונד) מעשיות פאר יידישע קינדער 1 עמ' 79. הסיפור הופיע במה-דורות רבות, בין היתר מעובד לילדים בהוצאת שרברק וילנא 1921.

9. חיי הכלב ריזי לב' תמוז; הכלב שפיץ — לש' לפיד; מכתבי מיקי — למ' רגב ואחרים.

מלא חיבה לסוס שבערוב ימיו נצלוהו: זהו סיפור חיים ארוך מתוך אהבה וכאב ולבסוף: בעליו של הסוס בכו בהעלמו יותר מאשר חלילה כאשר ילד עוזב את הבית.

וכן ב-"כפרות" (113) סטירה המכר-ונת למנהג של "כפרות".

ובסיפור הזוג (דאס פאַר-פאַלק) אנו מוצאים תיאור מלבב של תרנגולי-הודו, שנקנו על-ידי אשה, ומפטמים אותם בכח, כדי שיאכלום בפסח, למען... החג ואלהים.

אליגוריה? — לא: שלום עליכם מבקש לא לראות שום רמז לאליגוריה ולא "מה שנקראה סמליות אף לא בגרוש". זהו סתם "סיפור פשוט על שני יצורים תמי-מים מסכנים שחיו, אהבו, חלמו, סבלו, קוו ונרצחו ערב פסח בלא לדעת למה ועל-מה". (תרגום משלי — ג.ב.)**.

וב-נפש חיה (153) אנו קוראים: "יש לרחם על ציפור ולהחיותה משום צער בעלי-חיים... לדבר הזה הסכמנו פה אחד". בפרק הראשון מובא הסיפור על הציפור לשם רקע לבא אחריו: סיפור על נפש-חיה-הילדה-האומללה, בת הרב רב זרח: "איש לא אהב את נפש חיה ורק רחם רחמוה".

"ומדי הביטי אל פני נפש חיה הגוועת נזכרתי בציפור הקטנה צהובת-המקור אשר מצאנו על הארץ בכבר הימים ולבי נתעלף בקרבי, ודמעות עלו בגרוני". (158) אסיים פרק זה במשפטים ספורים מוקדשים לסיפור "ראבטשיק" (כלב

** מעשיות פאר אידישע קינדער. עשטער בוק. "מארגן-פרייהייט" ניר-יארק, 1937 עמ' 127.

בן־רפאל **למשפחת תיש**. (113) ואח"כ בא קטע ארוך שמטפל בשם זה.

השמות אינם מודבקים בשירות־לב, אלא ניתן הסבר ופשר, "מפני" "משום", לכינוי המאפיין את האיש. **"הכל היו קוראים לי טופילי טוטוריטו, כל־כך למה? ראשית מפני"** (94). (כל ההדגשות גשיות מכאן ואילך שלי — ג"ב). **"טיטוס הרשע — זה שם רבנו: כלומר השם האמיתי... היה ברוך משה, ורק מפני שבא אלינו להרביץ תורה... קראוהו... ואנחנו תלמידיו... שנינו קצת את שמו וקראנו לו, משום הקיצור "טיטוס הרשע".** (92); ולרבי אחר קראו: רבי־ודל "מלאך המות" (פלשתים). **"שרה המקור ננת" — כך קוראים לה שכניה ושכני־תיה"** (5) ושלוש־עליכם מסביר, מדוע הדביקו לה כינוי זה.

אך לא רק לבני אדם גם לבעלי־חיים היו שמות. והשמות מוסברים גם כאן ובעלי־משמעות היו: **"מתושלח, כך קר" או יושבי העיר לסוסו של... על שום...** (165);

לראבטשיק נוסף תיאור "כלב יהודי". ועוד כהנה וכהנה. הוא שנאמר לעיל — השם יוצר את הדבר.

5) **המבוגרים בעיני הילדים**. שלום־עליכם מגלה לילדים את עולם המבוגרים על כל גווניו. הראייה מבוגרת, פקחית, מעמיקה, חושפת את החולשות, והוא מעמיד את הקונפליקט בין הילד למבוגר בכל עוזה. ברוב סיפוריו, גם כשהגיבור הוא ילד, עומד לידו מבוגר, או שהוא פועל יחד עמו, או מסוכסך עמו: ההורים, הדודים והדודות, השכנים, הח-

סיפוריו, מתאמתת ההשקפה ש"קריאת שם של דבר פירושו יצירתו של דבר". (קאסוטו). ואכן שלום־עליכם יוצר את הדמויות בעזרת השמות ומוסיף להן מימד באפיון.

"וזאת לכם לדעת, כי תלמידים המצויים אצל רבם יודעים תמיד לכוון לו שם הולם ביותר. ואמנם שמו היה נאה לו והוא נאה לשמו".¹⁰

בעצם כך טוענים גם גיבוריו:

"כך היה מעיד עליו רבו רב יעקב והיה מגנה אותו על גודל קומתו ועל מראה המגשם בכל מיני שמות של גנאי: "גוי עצל", "גלית הפלשתי", "שור הבר", "חמור גרם", הולך על ארבע" וכיוצאים באלו שמות נאים". (143).

אין פלא שמשחק השמות היה מקובל גם על התלמידים והם אמצו לעצמם דרך זו של מתן כינויים גם ביחסים שבינם־לבין עצמם: **"מנהג הוא בבית רבנו, שכל נער חדש המצטרף לחבורה, מיד באים התלמידים ומוסיפים לו שם־לווי לשמו, יש ומשחקים בשמות על־ידי חרי־זה: יהודה — כלה נאה וחסודה, נתן — יושב כחתן, ירוחם — טפש יותר מחכם, נח — בעל כח וחסר־מח"**. (101).

יש והשם משפיל את בעליו: **"השם חייט תועבה לו, לא יזכר ולא יפקד לפניו"**; (ספר המועדים, סוכות. "דביר" תשט"ז עמ' 357, 359).

"שם משפחתו מגונה היה ביותר. בספר הנולדים היה כתוב שמו: מאיר

10. כל כתבי שלום־עליכם כרך ט. מעשיות לילדי ישראל, "דביר" תש"ה עמ' קפ"ו.

ייט, הרבי והרבנית, "משה לא קם כמו-הו" — בעת בניית הסוכה, נפתלצי הק-רח "בעלי כינור".

כושר ההתבוננות של הילד, כפי שמ-תארו שלום-עליכם, הוא מעמיק, חד, ושלום-עליכם מרחיב את הראייה הן של החזות החיצונית והן של הפנימית.

ה.

ילדות חידה. הרבינו דברים על הילדים הגיבורים ולא הזכרנו את הילדות. ואכן חידה-זוטא היא תופעה זאת. ברוב המכ-ריע של סיפוריו — גיבוריו של שלום-עליכם ילדים הם. כאילו לא גדלו ילדות בחברה שבה חי. ודאי, פה ושם משתרבב גם שם של ילדה, ובסיפורים מועטים היא הגבורה, שימק רוצה לזכות באהד-תה של בוזי. הוא מגייס לשם כך את ה"קבלה", שבעזרתה הוא מסוגל אפילו להביא לעולמנו זה את אמה המתה. אך הוא נסוג כי פניה חמרמרו.

שלום בן הגביר רבינוביץ, מועיד פגי-שה עם בת-החזן בליל שמחת תורה, והיא, הנערה, אמנם מגיעה ואף נושקת בידו של שלום, במקרה, בעת הקפתו וספר התורה בידיו. אך אלה מקרים מועטים, ויחסים כאלה בין ילד ויל-דה הם יוצאי דופן ביצירותיו. בדרך כלל — אין ילדות גיבורות. הדבר מתמיה. שכן בטיפוסי המבוגרים שלו האישה תופסת מקום נכבד, ומרובות דמויות הנשים: האמהות היהודיות בנות-החייל, השפחות, הטבחיות, האומנות, האלמנות הסוחרות ושבע גבורות משנה בנותיו של טוביה החולב. הן, הנשים, אוהבות מק-ללות, נאבקות קשה לקיום הבית. מדוע

נעלמו הילדות? לא מצאתי הסבר מניח את הדעת לעובדה, במיוחד נוכח הד-ברים שכתב שלום-עליכם עצמו ב"די ערשטע קאמונע"¹¹ (הקולקטיב הראשון), שם הוא מעמיד אלה מול אלה שבעה בנים ושש בנות ומוסיף, כי היחסים שבין הילדים והילדות הם כשל אש ומים. כה שונאים אהדי שאינם מסוגלים להס-תכל אלה בפני אלה. נגרם נזק בבית מאשימים אלה את אלה ופותחים במ-כות. וגם הבנות במרביצים. ובכן היו בנות ילדות ויש מה לספר עליהן — אך כאמור אינן גיבורות סיפוריו של שלום-עליכם והחידה בעיני לא נפתרה.

ו.

הכרת הילד. על-סמך כתביו ותיאוריו אנו למדים, כי שלום-עליכם היה בעל-כושר הסתכלות אינטואיטיבית באדם המבוגר והצעיר כאחד, הסתכלות זאת באה לידי ביטוי בתחומים שונים של חיי הילד ותיאורו מעידים על-כך. דמיונו של הילד ידוע לו היטב: שימק המדמיון (בסיפור "בוזי") טוען, כי "אנחנו הבנים כל יכולים". הוא רוצה להתרומם ולעוף מעבר לעננים; הוא יגיע מעבר לאוקי-נוס, לארץ הגמדים מצאצאי דוד המלך. וילד אחר יעוף לים הקרח לעורר משנתה את בת-המלכה.

מוטיל הילד, אף בשעות הקשות ליד מיטת חליו של אביו, נושא עיניו וליבו למקום אחר: "אצל הקוצים העוקצים, אצל הפקעים המתפקעים, אצל עגלו

11. מעשיות פאר אידישע קינדער II עמ' 158.

"אבינו מלך" או את משחק "שלי שלך", או את משחק "הסנורים" ... (עמ 156). אף ידעו ורינטים שונים במשחקים: במשחק האגוזים למשל הבחינו בין "מש-חק הגומה", "משחק הספסל", משחק הנפה" וכיוצא באלו (145).

החלום הוא נושא שכיח למדי בסיפורי שלום-עליכם. ילדים חולמים, גיבוריו מש-תחרים באמצעותו מיסורי-מצפון, ונר-תנים ביטוי למאווייהם ולחלומותיהם. ולבסוף — **ריבוי המכות**. יש מכים: ההורים מכים, הרבי מרביץ, הילדים מכים זה את זה, וילדים יהודים מעיזים להכות "שקצים" בהשראת הגיבורים ההסטוריים שלמדו עליהם. בני-אדם מכים בעלי-חיים. יש הרבה אלימות בער-למו של שלום-עליכם. הוא, כמובן, אינו משלים עם עולם זה, אך זה היה חלק מן ההווי שבו חי וחיו ילדיו.

כן, חדירתו הפסיכולוגית, כאמור, עמוקה ומוצאים אותה כמעט בכל אחד מסיפוריו. אך נראה לי, כי במרוכז ובעוצ-מה היא באה לידי ביטוי בספרו "מוטיל בן פייסי החזן", משום שסיפור זה מש-תרע על פני גילים שונים, מקומות שונים ובסיטואציות מרובות.

ספר זה הופך, אפוא, להיות קלאסי בנושא בו אנו עוסקים — הילד בספרות הילדים.

פטור אני מניהול "תעמולה" למען מסירת סיפוריו של שלום-עליכם לילדינו, כי הרי כך נדמה לי, הם ממילא מגיעים אליו ומן הסתם יגיעו אליו עוד יותר, לאחר שיימסר לידיהם "מוטיל בן פייסי החזן" במהדורה החדשה. אף-על-פי-כן מן הראוי לומר מלים ספורות נוספות לעניין זה.

של השכן שנמכר לקצב, אצל הנהר המ-פכה והומה במורד ההר, או אפילו שם במרום, בכיפה הגבוהה הרחבה והעמו-קה, בכיפה כחולה זו שקוראים לה שמי-ים¹² אך לא רק את עולמם שלהם רואים הקטנים. הם מתבוננים במשקפים שלהם בעולמם של המבוגרים ורואים עולמם זה ראייה תמימה אך של אמת, בלי כחול ושרק. ראו נא איך יודעים הקטנים לראות את המגווח שבגדולים, מאלצים את עצמם להתאפק ולא לפרוץ בצחוק, עד שבכל זאת אי אפשר יותר, גם אם ינסו לכפות על עצמם שלא לצחוק, לא יוכלו. **"בתחילה יחנקו עד כמה שאפ-שר אח"כ יתחיל מטח יריות שכלכם תפרצו בצחוק. את ההגיון שבדבר אין אנו יודעים"**.

שני העולמות, זה של הגדולים וזה של הקטנים, שונים בתכלית שינוי זה מזה. אילו צריך היה שלום-עליכם לבחור באחד מהם, אין לי ספק באיזה היה בר-חר. כי הרי בעולמם של הגדולים הוא רואה הרבה שלילה והוא מטיח בהם, בהומור שלו, ואילו את עולמם של הקט-נים הוא אוהב ואין בדבריו כמעט ביקור-רת. ואם רוצה שלום-עליכם להציג באור חיובי אדם מבוגר מצינו הוא כך:

"אדם תמהוני הוא לא קם כמשה, נשמת-ילד לו". וזה מספיק כדי לציין מה רבה מידת החיוב שבו.

המשחק הוא צורך טבעי לאדם, ילדי-יהודים שחקו ככל הילדים, הם ידעו משחקים סתם, של כל ילדי-העולם ומש-חקים שהיו קשורים בחגיגה שלהם. "ואנחנו שחקנו בחבורה את משחק

12. כל כתבי שלום-עליכם כרך ז' עמ' כ"א.

לא בכל הלקטים יש חפיפה של הסיפורים. יש מהם המופיעים בכל הלקטים בידיש ובעברית ויש שמופיעים בלקט אחד ובשני לא¹⁴. מן הסתם יתעורר חר-קר וינסה להסביר מדוע חל שינוי זה מלקט ללקט.

אך טעות היא לחשוב שיצירתו של שלום-עליכם לילדים וסיפוריו על ילדים נמצאים מפוזרים בעשרות כתביו שעור-כיהם הועידו אותם למבוגרים ונראה לי, כי הגיע הזמן ללקטם ולרכזם, כמובן לאחר סיווגם מחדש ותרגומם מחדש.

יש ביצירתו של שלום-עליכם אלמנטים כלליים, שהם סימני היכר של ספרות טובה: מתח, הפתעות, קונפליקטים שאנו מצפים לפתרון, העמדת בעיות ונושאים שהילד קרוב להם והם קרובים לו ויש לפחות שלושה דברים, שבשעתו הגבירו את הקרבה: האחד — התיאור-רים הפלסטיים, החיים; השני — הלשון ותיבול לשון המקרא בה והאסוציאציות המעלות דמויות מקראיות; והשלישי — ההומור. שלושה קוים אלה הם מאבני היסוד ביצירתו של שלום-עליכם ומחיי-בים דיון נפרד.

סיפוריו של שלום-עליכם לילדים הוצאו או בעשרות מהדורות של חוברות בודות ושל לקטים שונים, מיוחדים לילדים בעברית וביידיש.¹³

13. ראה:

א) אוריאל אופק עולם צעיר הוצאת "מסדה" 1970 עמ' 732 ואילך.

ב) אברהם שאנן, מלון הספרות העברית וה-כללית "יבנה" 1959 עמ' 838.

ג) שאלעם-אלייכם, געקליבענע ווערק "מאיסעס פאר קינדער", שול און בוך, מאסקווע, 1926.

ד) בוזי און אנדערע דערציילונגען "אונדנער פריינד" ווארשע 1936.

ה) מעשיות פאר אידישע קינדער" בשני כרכים בהוצאת "מאָרגן פרייהייט" ניריארק 1937.
14. בכרך ט', של כתבי שלום-עליכם מעשיות לילדי ישראל בתרגומו של ברקוביץ, שהופיע בהוצאת "דביר" בת"ש, מודפסים 14 סיפורים, ובלקט "זקנים עם נערים" באותה הוצאה משנת תש"ך — עשרים שנה לאחר מכן — מודפסים 16 סיפורים, מהם 9 שאינם בלקט הראשון.

שירתם של הילדים הספרדיים בירושלים*

מאת : חיה בכר

א. שירים ששרו ילדים

שירת הילדים קשורה בעיקר בחגים, ש־היו אהובים מאוד על הילדים והכניסו מעט אור לחייהם.

החג האהוב במיוחד על הילדים היה חג החנוכה. אחת הסיבות לכך היא שהם נטלו חלק פעיל בהכנות לחג. הם אספו את מצרכי המזון עבור "המרינדה" ש־ערכה ביום האחרון של חנוכה, הוא יום חנוכת המזבח.

סעודת "המרינדה" נערכה בבית־הכנסת לאחר תהלוכת שמחה והילולה, בה נישא המזון אל מקום התגיגה. ביום זה נפלו המחיצות בין החכמים לבין התלמידיים והשמחה היתה גדולה. ברור כי בתוך שמחה זו, שהיתה כמעט שמחתם הבלעדית של הילדים, תפסה מקום חשוב שירת הילדים.

מספר יעקב יהושע בספרו¹ :

2. כך א', עמ' 44.

שיריהם של היהודים הספרדיים נקבצו בספרי שירה רבים ביניהם האנתולוגיה רבת ההיקף של יצחק לוי, אולם, למרבה הצער, אין הם כוללים את שירת הילדים. משבאתי להשלים את החסר פנית אל מסרנים שונים בכוונה לרשום מפיהם שירים הזכורים להם מימי ילדותם. המסרנים זכרו רומנסות ושירי־עם אחדים, אך מספרם של שירי הילדים היה מועט.

לעזר רב היה לי ספרו המצוין של יעקב יהושע "ילדות בירושלים הישנה"² המעלה לפנינו את ההווי והמנהגים של היהודים הספרדיים בירושלים. לאור המימצאים ניתן לחלק את שירי הילדים לשני סוגים עיקריים :
א. שירים ששרו ילדים.
ב. שירים ששרו מבוגרים לילדים.

* סכום עבודה סמינריונית באוניברסיטה העברית בירושלים.

1. יעקב יהושע, ילדות בירושלים הישנה, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1966.

פזמון ארוך זה, הרווי בקשות, תחנון-
נים וברכות, שרים היו כדי לזכות בבצל
קטן, מעט פחמים, חופן מלח וקצת
שמן".

ישנה מקבילה לשיר זה ולמנהג זה
בהווי חייהם של ערביי הסביבה, שכני
היהודים. גם ילדי המוסלמים בירושלים
העתיקה ובחברון שוטטו בבתים ובחצ-
רות כדי לאסוף מצרכי מזון.

את מילות השיר מביא יעקב יהושע
בספרו ⁴ :

"אלמלא כבודו של פלוני לא היינו באים
התר את הארנק ותן לנו.
תן לנו את המתנה המגיעה לנו.
שתי צלחות של 'בקלאוה',
השמר והזהר בידינו המקל.
נכה בו את מאלפת הנחשים.
נוסף לכך תן לנו גם
שני ככרות לחם ממאפה דמשק
ושני ככרות יפים ונאים.
תנו לנו את אשר תתנו
אתם בני ארץ דמשק
שיש בה אפרסקים ורימונים".

למרות הזהות במנהג בולט ההבדל
בין השירים. ילדי המוסלמים באו במקל
וביד חזקה ואף השתמשו בביטויים זולים
כדי להשיג את המגדנות ואילו ילדי
תלמוד-תורה באו בברכות ובתחנונים.
כמובן יש כאן מקום לשאלה: איזה
מנהג קדם, ומי שאל את מנהגו של מי.
שיר חנוכה קטן נוסף שמביא יעקב

"מתחילת חודש כסלו התחילו יוצאים ילדי
תלמוד תורה של הספרדים לסמטאותיה של ירוש-
לים לשוטט בחצרותיה ובפיהם פזמון... על שכמיהם
תלויים שקי בד ובידיהם החזיקו בקבוקי נפט
ריקים וכלי שמן העשויים פח (אלקוזאס), ואלה
דברי הפזמון :

לכאן באנו³
ילד קטן הבאנו איתנו
למדן וסופר
וקולמוסו בידו.
תנו לנו שום קטן
יתן לכם האל
בן קטן.
תנו לנו בצל קטן
יתן לכם האל
ילדה קטנה.
תנו לנו פחמים
יתן לכם האל
בן חזק וגיבור.
תנו לנו קמח
יתן לכם האל
חיים.
תנו לנו שמן
יתן לכם האל
מתנה.

תנו לנו כי עלינו ללכת.
וחיה החכם (המלמד)
יהד עם תלמידיו.
הנה הם כבר גותנים לנו
הנה הם כבר גותנים לנו.
יתן לכם האל
את הברכה.

3. תחלתו של השיר במקור: "אקי מוס וינימוס
אין איזיקו מוס טרושימוס".

4. כרך א', עמ' 50.

יהושע קשור בליבוב הלבבות, שהצפייה להן היתה גדולה מאוד :

"ויהי מקץ לביבות עם דבש
פרעה הכינן ויוסף אכלן".

שיר זה הושר בניגון טעמי המקרא, והוא מטובל בספור המקראי על יוסף ופרעה. השיר מתחיל באותן מילים הפר-תחות את ספור פגישת יוסף ופרעה — "ויהי מקץ" (בראשית מ"א א'). כיצד נכנסו לכאן, ללביבות של חנוכה, יוסף ופרעה, קשה להבין. נראה שהכוונה היתה להוסיף לשיר גוון הומוריסטי.

שיר הומוריסטי נוסף שמעתי מפי הגב' ויקטוריה בכר :

חנוכה חנוכה
רקדי סבתי
חנוכה חנוכו
רקוד סבי
חנוכה חנוכה
רקדי דודתי.

בשיר זה נמצא שיבושים בשם החג לצורך חריזה והקצב. אין בשיר סיפור מעשה או התפתחות כלשהי. הוא בא להביע אך ורק את השמחה שבלב.

חג נוסף שהיה אהוב על הילדים היה חג הפורים, אך מעניין שכאן דווקא כמעט שלא מצאתי שירי ילדים. עיקר פעולתם של הילדים היתה במשחקים, בתחפושות ובכללים המרעישים, בהם הכו את המן.

5. כרך א', עמ' 48.

תחילתו של השיר במקור: "ויהי מקץ בורמי-לוס קון מייל".

6. תחילתו של השיר במקור: "חנוכה חנוכה / ביילה מי בבה".

הילדים נטלו חלק בשירתם של המבוגרים, ב"קומפלאס דה פורים" — שירי העם הפורימיים בשפת הלאדינו, אשר הושרו בזמן סעודת החג.

אחות אמי (אשה כבת ששים) זכרה שיר פורימי קצר אשר היתה שרה ביל-דוטהי :

פורים לנו פורים לנו
פסח בידינו
ואת המן לקחו
ברגליו ובידיו.

נראה שלפנינו קטע משיר ארוך, אשר תאר את גורלו של המן בפורים, והמזמרת שכחה את המשכו. סביר להניח שבגלל אורכו של השיר שרו הילדים רק את השורות הראשונות שבו, אך מאידך יתכן שלפנינו שיר שלם שעניינו — סיומו של חג הפורים. עם סיומו של החג פותחים בעבודות הנקיון לקראת חג הפסח.

חג הפסח היה אהוב על הילדים בזכות אמירת ההגדה ושעשועי האגוזים. אחד השירים האהובים על הילדים, שהוא שיבוש של שיר מן ההגדה, שרה לי אמי (ומעניין שגם אבי, שהינו יליד תורכיה, הכירו)⁸ :

מה נשתנה
הסבא והסבתא
שאכלו את החלבה
בלא לאמר את הברכה
אמן אמן
נופלת הטלית.

7. תחילתו של השיר במקור: "פורים לנו פורים לנו / פסח אין לס מאנוס".

8. הפתיחה בלאדינו: "מה נשתנה / אל פפו קון לה בבה".

לים לבין יהדות תורכיה. מכאן ניתן להסיק כי השיר הוא מימי שלטון התור- כים בארץ. המשפט האחרון מביע את הצפייה למכתבים מאסטנבול הרחוקה. יתכן ש- השלג הלבן העוטה את העיר וסוגר את האדם בביתו הגביר את הגעגועים בלב האנשים ולכן נכנסו לכאן מילים אלה.

ב. שירים ששרו מבוגרים לילדים.

הפרק הקודם דן בשירים ששרו הילדים ואולי אף חברו בעצמם. אך לפי שקשה לנתק את הילדים מעולם המבוגרים, רשמתי בפרק זה גם את אותם השירים אשר ההורים שרו לילדיהם (מלבד שירי הערש עליהם נכתב כבר הרבה). השירים הללו היו מיועדים בעיקר לתינוקות ולכ- מה מהם אפשר למצוא מקבילות בעברית ובשפות אחרות. כאשר ההורים רוצים שילדם ישמח יחד עמם, הם אוחזים בכפות ידיו הקט- נות ושרים לו :

מחא מחא כפיים
אבא יקנה בעליים
אמא תסרוג גרביים
אחת שתים שלוש
ידיים על הראש.

שיר זה בשינויים מעטים נמצא גם בלאדינו¹⁰ :

כפיים כפיים
אבא יביא כסף
כדי לקנות נעליים.

בשיר אין כל קשר לחג הפסח מלבד המלים הראשונות — "מה נשתנה". שאר המילים שבו הן ליצניות ומטרתן להצי- חיק את השר ואת השומע.

שירי ילדים נוספים לחגים אין המסר- נים זוכרים, אך לעומת זאת, זכורים להם היטב שירי המבוגרים בלאדינו המלווים את שמחת החגים.

גם לעונות השנה חוברו שירים בלא- דינו וביניהם שיר שלדברי המסרנים שרו אותו כילדים ולא כמבוגרים :

שלג שלג
התרנגולת אינה מתה.
לחם ושעורה
קטנה קטנה היא הפרוסה.
שמעון שמעון
המכתבים של אסטנבול⁹.

זהו שיר קצר המביע את שמחת ילדי ירושלים למראה השלג המפתיע מדי חורף.

השיר משקף גם את הווי החיים בירו- שלים. למרבית יהודי ירושלים היה "מ- שק" קטן ליד ביתם, אשר כלל בדרך כלל לול תרנגולות, עז חולבת וגינת ירק קט- נה. שיר השלג מביא לפנינו את הדאגה לתרנגולת שמא תקפא בקור ושמא לא יהיה במה להאכילה בימי החורף הק- שים. לכן נאמר בשיר כי פרוסה קטנה של לחם ושעורה תוכל להציל את אותה תרנגולת מרעב בימי הקור.

סופו של השיר אינו מתקשר עם החלק הראשון שבו, אך אפשר ללמוד ממנו על הקשר בין היהדות הספרדית בירו-

10. תחילתו בלאדינו: "פלמס פלמיקס / פפה טריירה ליריקס..."

9. תחילת השיר במקור: "אנייבה אנייבה / לה גאיניקה נו סימוריה".

"הליכתם של הבנים והבנות אל החדרים השונים
היתה מלווה טקס קצר. כל הבית השכים קום.
לא בחשק רב נפרדנו בשעות הבוקר המוקדמות
מצחוקה של האם, משעשועה ומבדיחותיה, שבאו
לעודדנו ומשיריה היפים.
שיר אחד הזכור לרבים מאתנו אביא כאן :

לתורה לתורה
יעקב הקטן ילמד אותה
עם הלחם והגבינה
והספר המקושט בחיקו
החכם ירביץ בך
הרבנית תציל אותך
אביך יביא אותך מהחדר
והאמא תגיד לו
שבעת אלפים ברוך הבא¹³.

תכליתו של השיר לזרז את הילדים
הצטרף לשורת הזאטוטים העוברת ליד
הבית מחזיקים זה בידו של זה והחכם
או הרוביסה צועדים בראשם".
נוסח אחר של אותו שיר שרה לי
דודתי, אחות אבי, שהיא ילידת תורכיה.
לה סיפור אחר הקשור בשיר. לפי דבריה
שיר זה הושר על ידי האמהות לילדיהם
הקטנים כאשר הושיבו אותם על ברכיהן
ונענעו אותם אנה ואנה כדי לשעשעם :

לתורה לתורה
הבן הקטן ילמד אותה
עם הלחם והגבינה
ועם הספר הקטן בחיקו
לקרוא הוא ילך מיד
החכם ירביץ בו

כפיים כפיים
כפיים של חלב
האל ישאירן לי מתנה.

כפיים כפיים
כפיים של חלב
ולאמו הן תעזורנה.

אפשר לראות כי הבית הראשון, אותו
רשמתי מפי הגב' ויקטוריה בכר, כמעט
זהה לשיר העברי, ואילו שני הבתים
האחרים, שרשמתי מפי אחות אמי, הם
שונים והדגש בהם הוא יותר על היחס
בין כפות ידיו של התינוק לבין אמו —
הן כשי לה, הן תעזורנה לה כשתגדלנה.
כמובן נשאלת השאלה האם אלה שני
שירים שונים או שלפנינו שלושה בתים
מתוך שורת בתים שסיפרו על כפות ידי
התינוק.

ידוע לכל המשחק בכף ידו ובאצבעותיו
של התינוק, המלווה בשיר "אמא בשלה
דייסה", כשהאצבעות מאונשות.
בלאדינו קיים אותו משחק אך הסיפור
הוא שונה :

כאן הטילה התרנגולת ביצה
זה רוצה לחם
זה רוצה גבינה
זה רוצה חלב
זה רוצה זיתים
וזה רוצה את אמו
והוא ילך מפה מפה לפה...¹¹.

על שיר אחר ששרו האמהות לילדיהם
מספר יעקב יהושע¹² :

13. תחילת השיר במקור : "אה לה תורה אה
לה תורה ייאקוביקו לה דירה".

11. ראשיתו של השיר בלאדינו : "אקי פריו לה
גאיניקה אל קוקו".

12. כרך ב' עמ' 95.

הרבנית תפנק אותו
ותתן לו אגורה
כדי שיקנה חלבה.

ברור שגרעין אחד לשני השירים וש-
המרחק בין הריכוזים היהודיים הביא
לשינוי קל בנוסח ובצורת השימוש.
ילדים אשר רצו לחקות את מעשה
הוריהם שרו אף הם שירים אלה לאחיהם
ולאחיותיהם הקטנים.

אופיה של שירת הילדים בלאדינו

אף שמספר השירים שרשמתי קטן הוא,
ניתן ללמוד מהם על אופיה של שירת
הילדים הספרדיים בירושלים.

היתה זו שירה שחברה ברובה בספונ-
טניות על-ידי הילדים עצמם. סופרים ומ-
שוררים אשר יכתבו סיפורי ילדים ושירי
ילדים לא היו בנמצא. סופריה ומשורריה
של אותה תקופה עסקו בספרות הקודש
או החול והועידו אותה למבוגרים בלבד.
לכן, מאחר שלא היתה שירה לילדים,
אשר נתחברה על-ידי המבוגרים, דאגו
הילדים לעצמם בהתאם לצרכיהם ולא-
הבתם.

קשה לאמר שלילדיהם לא היה מגע
עם השירה. המבוגרים שרו להם שירי
ערש ורומנסות כאשר רצו להרדימם או
להרגיעם, ואף נמצאו מספר שירים קצ-
רים שההורים שרו אותם לילדיהם כאשר
התפנו לכך. אם כן רקע מוסיקאלי היה
לילדים הקטנים ולכן גם היכולת לחבר
שירים.

מה מאפיין שירים אלה ?

שירי ילדים הם בדרך כלל שירים
קצרים מאוד שהדגש בהם הוא על הק-

צב, הצליל והחריזה¹⁴. כך גם שירי היל-
דים בלאדינו.

כל השירים הם קצרים מאוד, בעלי
שורות קצרות שהקצב בהן מהיר ובלוט
והוא בדרך כלל של שתיים או שלוש
פעימות בכל שורה.
לדוגמה :

חנוכה חנוכה / ביילה מי בבה
זהו קצב של 2, 2.

או :

פורים פורים לנו / פסח אין לס מאנוס
זהו קצב של 3, 3.

הקצב המהיר נתפס בקלות על-ידי
הילדים, ולכן ברור מדוע הוא אופייני
לשיריהם.

החריזה בשיר אינה חריזה מלאה, אך
קיים הנסיון להשיגה. לדוגמה :

חנוכה, חנוכה
ביילה מי בבה

החברה הפתוחה והתנועה זהות למ-
רות שהעיצורים שונים.

המעניין בשירי הילדים בלאדינו הוא
שהם חסרי מנגינה. הילדים לא שרו את
שיריהם אלא דקלמו אותם. יוצאים מכ-
לל זה השירים אשר שובשו על-ידי היל-
דים בכוונה תחילה והושרו במנגינתם,
כמו לדוגמה השיר "מה נשתנה".

מכאן שכאשר היתה מנגינה מן המוכן
שרו את השיר ואלו כאשר השיר היה
יצירה עצמית של הילדים דקלמוהו.

14. עיין: גרשון ברגסון, שלשה דורות בספרות
הילדים העברית, הוצאת יסוד, תל-אביב,
תשכ"ו.

יש לציין כי מרבית השירים הם שירים הומוריסטיים. הספונטניות שבחיבור מורגשת לפי שברוב השירים מתחרזות השורות, גם כשאין קשר תוכני ומשמעותי ביניהן, כשהדגש הוא על הקצב.

הסיבות לדלותה של שירת הילדים הספרדיים בירושלים

כפי שצינתי, זוכרים המסרנים, אליהם פניתי, רק מעט מימי ילדותם, אך הרושם שהתקבל מדבריהם הוא כי כמעט שלא שרו שירי ילדים.

מספרו של יעקב יהושע¹⁵ ומדברי המסרנים מצטיירת לפנינו התמונה הבאה: הבנות נמסרו לידי ה"מאסטראס" והיו עסוקות במשך כל שעות היום, והבנים למדו למוזיקה קודש בתלמוד-תורה וכך לא נתפנו לשירה ולמשחקים.

15. כרך ב' עמ' 93, 97.

דברים מעין אלה אנו קוראים גם במאמרו של גרשון ברגסון "ילדות יהודית בארצות המזרח בספרות לנוער"¹⁶. נוכל, אם כן, לסכם ולאמר כי ילדותם של היהודים הספרדיים בירושלים היתה קצרה יחסית ונראה שזו הסיבה למיעוט שירי הילדים שבפיהם. ודאי הוא שהיו שירים נוספים, אך, למרבה הצער, נשמטו מזכרונם של המסרנים.

עד כמה פופולאריים השירים שרשמתי אנו למדים מן העובדה שהם עברו מדור לדור, רבים מהיהודים הספרדיים בירוש-ליים מכירים אותם ועד היום ניתן לשמוע סבתות המזמרות או מדקלמות אותם לנכדיהן.

16. גרשון ברגסון, "ילדות יהודית בארצות המזרח בספרות לנוער", ספרות ילדים ונוער, חוברת א', תשל"ו (אוקטובר 1975).

דמויות

חברי המערכת שמחים לברך את הסופרים

סמי מיכאל ונעמי ושניצר

על זכייתם בפרס זאב לספרות ילדים לשנת תשל"ז

המערכת מאחלת לסופרים שנים ארוכות של יצירה פוריה.

הפרס מוענק מדי שנה על-ידי משרד החינוך והתרבות והוועד להנצחת שמו של אהרון זאב ז"ל לסופרים תושבי הארץ מחברי ספרי ילדים.

לכתיבה יש קרניים*

מאת: סמי מיכאל

מעולם לא נתתי את הדעת ל"שורשי הכתיבה" שלי. ביקשתי להתעלם מהם. לאדם המתבונן מהצד עשוי הדבר להיראות כשורשים, לדידי הן קרניים. קרניים משוננות וחדות הננעצות בי ומדרבנות אותי לכתיבה. גדלתי בתרבות שהסופרים חיו בה בעוני ובאתי אל ארץ שסופר מצליח "גורף" בה רווחים פחות מאשר ירקן כושל. כלומר הדחפים לכתיבה היו ונשארו נקיים מרדיפת בצע. אני כותב בערב, בשעות ה"פנאיי", ברגעים היקרים כאשר הבריות נהנים מאבטיח טוב, משיחת רעים, מאהבת אשה או מקריאה מהנה. הכתיבה מהווה נטל עלי ועל הסובבים אותי. אי-לכך אני מעדיף לדבר על קרניים זידוניות המדרבנות אותי להתמיד בטירוף הזה ולא להתקשט במושג הנשגב "שורשי הכתיבה".

הפחד

מה שמטריד את מנוחתי הוא האיום המרחף על עצם קיומם של היהודים. אפשר לומר שזהו פחד "גזעני". אינני נרתע מפני הגדרה זו. לדידי, עולם שקבר את כל

* קטעים מרשימה אוטוביוגרפית של חתן הפרס — סמי מיכאל.

יהודיו יכול לרדת לטמיון. והעולם היה קרוב להחריד לכך כמה וכמה פעמים בהיסטוריה הלא-נקייה שלו. הבעיה עשויה להיות פחות חריפה לו נתתי אמון בבעלי הרצון הטוב, באלה הטוענים כי ישנה תרופה סופית לסיוט זה. יסלחו לי הקומוניסטים, שהלכתי עמם כברת-דרך הגונה בנעורי, ויסלחו לי הציונים שמקומי נקבע היום בנייהם. לא המהפכה העולמית ולא תקומתה של מדינת ישראל שיחררו אותי ממועקת הסיוט הגזעני. אני מאמין שאפשרות השמדתם של היהודים מוסיפה להתקיים והיא תוסיף להתקיים כל עוד ישאו אנשים את עיניהם אל העתיד. לא החולשה של היהודים מגרה את בעלי-הגזע לשים את החרב על צווארם. האיבה ליהדות אינה סתם איבה סאדיסטית. ישנו משהו עמוק מזה...

משגילתי אמת זו הבנתי כי איני רוצה להיגמל מפחדי. תפשתי כי זהו פחד חיוני להמשך קיומי. ידידים ויריבים המבקשים לשחררני מתסביכי זה, חשודים בעיני. הם מנסים להרדים את עירנותי. אפילו בשלהי המאה העשרים אני דבק בפחד זה משום שהוא אחד משורשי העמוקים ביותר.

אושר החמורים

זו ממש בושה אם אין לך תסביך אישי משלך והתסביכים הממשיים הם אלה המעוגר-נים בילדות. כשאני מביט לאחור ומבקש למצוא את הכתמים המעיבים, או, למזער, את הנקודות האפלות, אני מעלה חרס. עלי להודות באמת הבנאלית כי היתה לי ילדות מאושרת. אילמלא ההנאה הרבה שאני מפיק מבגרותי לא הייתי מתנגד לעבור את הילדות הזו בשנית. עובדה זו הציקה לי לא מעט. בגיל עשרים נהגתי להכריז בצביעות באוזני ידדי כי רק חמורים עשויים להיות מאושרים בעולם מעוות זה. ישבתי והרהרתי — מדוע אני מפריח שקר זה?...

זכור לי מקרה שאירע לי בהיותי בן-עשר. אבי ואני היינו כרוכים אחר עלילה מרתקת המסופרת היטב. כל השכלתו הפורמלית של אבי הסתכמה בלמידת התורה ב"חדר". ערבית למד לקרוא בכוחות עצמו. ואני לא זכיתי לקרוא בילדותי סיפור המיועד לילדים או לנוער כי בימים ההם לא היו ספרים כאלו בשפה הערבית. הייתי נוטל רומנים המיועדים למבוגרים ושנינו היינו מתנפלים עליהם.

ערב אחד, בטרם יעלו בני-המשפחה על משכבם, קרא לי. אצבעו השחומה נחה מתחת למלה והוא קבע: "קרא את המלה הזאת".

"גלקסיה", פיענחתי בגאווה.

"מה פירוש המלה?"

נאלמתי. עיניהם של בני-המשפחה ננעצו בגבי ומשקפיו של אבי נצצו לעומתי. "אינני יודע", לחשתי בבושת-פנים.

אבי לא גילה נכונות "להפסיד" משפט שלם בגין מלה עקשנית שאינה ידועה לשנינו. "לך", אמר, "חפש במילון ערבי-אנגלי ומצא את הפירוש".

רתחתי. "אם איני יודע את הפירוש הערבי, כיצד אבין את הפירוש האנגלי?" נשא את אצבעו והרים את משקפיו אל מצחו. באותו רגע לא הבנתי את מבטו.

זכור לי רק שהיה מבט מכאיב. מבט זה ליווני שנים עד שהבנתי את משמעותו. זה היה מבט של אדם שבגדו בו. אז לא הייתי ילד בן-עשר בעיניו. הייתי שליחו בבית-הספר, חיל-החלוץ שלו אל תוך המאה העשרים, וכשבא וביקש ממני אינפורמציה מהימנה הכשלת אותו. מלקח זה למדתי כי הדעת שאני קונה לי אינה קנייני הפרטי. הלמידה היא שליחות. עד היום איני מסוגל להשתחרר ממעמסה זו. אולם בשעה שהטיל אבי על שכמי מעמסה זו, הוא הסיר מעלי נטל אחר — ההתנגשות החריפה בין אב לבין בנו בתקופה שבה משנה החברה את ערכיה. לצדי מצאתי בן-ברית נבון ונלהב.

האחוריים המכוערים

לדידנו, המאה העשרים היתה אירופה. שם, אמרנו לזקנים, נלחמים בקדחת לא בלחישות ובקמעים כי אם בתרופות בדוקות, שם מעריכים את חופש הדיבור והאדם מהווה ערך עליון. ערכנו את הבמה להדגמה על אירופה והרמנו בגאווה רבה ובהחלטה נחושה את המסך לנגד עיניהם של הזקנים המתגוללים במדמנה של ימי-הביניים. במילים מצלצלות פרטנו את מעלותיה של היפיפה הנכספת שלנו. מעודי לא התאכזבתי מאהבתה של אשה כפי שהתאכזבתי מאהבתי לאירופה. תלמיד הייתי בתיכון וכמה ממורי היו בריטים. קרבתם הפיסית עוררה בי כעס שלא יכולתי להתגבר עליו.

דובר הרבה על גזענותם של הנאצים הגרמנים. את הגרמנים ואת הצרפתים ואת הרוסים לא הכרתי אישית. את הבריטים, נציגיה של אירופה הנאורה וההומנית, הכרתי בדרך הישירה, בבית-הספר, בתור לקולנוע, במסעדות, בבולשת, ברחוב. משום מה נהוג לעבור בשתיקה על גזענותם של האנגלים השרויים מחוץ לאיים הבריטיים. אולם הצלקות שהותירו מאחוריהם אנגלים אלה טבועות עמוק בנשמתם של מאות מליונים בכמה יבשות. [אחד מהם הוא דוד — גיבורו של הרומן "שווים ושווים יותר". רבים מהמבקרים הניחו בטעות שזהו רומן אוטוביוגרפי. חייכתי בהנאה. אמרתי בלבי כי מלאתי את חובתי כלפי דוד זה. קולו נשמע אוטנטי עד כדי להטעות מבקרים מנוסים. אני עצמי אינני מחבב את דוד זה, אולם אני מבין לרוחו. זהו אדם שנפשו נקעה מהגזענות של התרבות האירופאית בעודנו בעיראק, וחמתו בערה בו כשנתקל כאן בצד האפל של החיקוי של התרבות האירופאית. כבר בעיראק הגעתי למסקנה כי אל לי להתרפס בפני תרבות הפוסלת תרבות שונה ממנה. פה, בארץ, טרם קמו אנשים ואזרו עוז בנפשם כדי לומר: אנו מוקסמים מהתרבות האירופאית — וזו עבודה זרה, כפי שנהג סבי לומר. המלך כמעט ערום ואל לנו להשליך מעלינו את בגדינו רק כדי לשאת חן בעיני התרבות הזו. משהו במנגנון המיון היהודי שלנו השתבש. יש לברור, יש להשליך את הפסולת.

חויית הקריאה

מתוך "ילדותי" לש. לוי. (הוצאת דביר, תרצ"ה, עמ' 210)

... "עלי ועל אלפים מילדי-ישראל כמותי עשה רושם עצום הרומן של מאפו "אהבת ציון". בפעם הראשונה בימי חיי קראתי רומאן. ואירע הדבר, שקריאתי בספר זה חלה בתקופה זו של שחרותי, תקופת המעבר, שהעלם שבי גבר כדי קריאה בספר שעיקרו אהבה. שוב איני יודע אל נכון, בן כמה הייתי אותה שנה, אולם אני חש עדיין סקרנות זו חריפה וקוצר רוח זה, שבו הייתי ממתין יום יום לשעת קריאה בספר. מובן, שהקסימו אותי הלשון והציורים הלקוחים כולם מעולם זה שהיה כולו עולמי אני. אולם נפשי כלתה בייחוד לגיבורה של הרומאי, לתמר. מקנא הייתי באהובה אמנון, שאלוהים אינה לו יצור כליל חשלמות כזה. טיבה האמיתי של האהבה עדיין נעול היה בפני כספר זה הנעול בשבע חותמות, ואעפ"כ הרגשתי בלבי לא קנתה שביתה השאיפה לגזול מאת אמנון את תמר שלו, אולם רוצה הייתי לאהוב אותה ולאהוב אותה כאהבת אמנון.

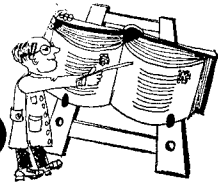
ספר זה היה סמל האביב בנפשי. חש הייתי על מצחי טל החרמון, ורחשתי את רחש הרוח הנושב על שלג עולמים של הלבנון. חבצלת השרון ושושנת העמקים היו קסמי לבי. אהבת ציון היתה צפורת חיי, ושיר השירים התרונן בלב".

דוגמה מובהקת של התאמת החומר הספרותי לקורא, ובעיקר עתוי הקריאה לתקופת חייו ולתקופה הסטורית. פרט מעניין: שמריהו לוי נולד בשנת מותו של מאפו (1867) — התגובה, איפוא, אינה מפתיעה.

אבל מאפו עצמו ודאי היה מופתע אילו ידע שדורות אחדים אחריו מצא ספרו קוראים נלהבים בעדה התימנית בישראל (לפי עדויות ספרנים) ושגם לידי יהודים בצפון אפריקה. הג ע הספר והם הבאו אותו הת מנת בישראל (לפי עדויות ספרנים) ושגם לידי יהודים בצפון אפריקה הגיע הספר והם הביאו אותו ארצה **כדפי תנ"ך** (לפי עדות הנשיא המנוח זלמן שזר ז"ל).

הביאה לדפוס
אסתר טרסי

מיתודה



חידון ספרים לעידוד הקריאה החופשית

מאת: רחל רחמילביץ

הפעילות לעידוד הקריאה החפשית ולהפקת הנאה ממנה, שבמרכזה עמד החידון המתואר בזה, נערכה בבי"ס "גבעת-שפירא" בירושלים, בסיום שנת הלימודים אשתקד.

החידון והפעילויות השונות בנושא ספרות-ילדים, שליוו אותו, נבעו מתוך הרצון ליצור מניע לקריאה עצמית-חפשית באמצעות דרך בלתי שגרתית נוסף על הפעילויות הנעשות במסגרת השיעורים האחרים, שתכליתן טפוח הקריאה ועידודה. רצינו כמורכב לקרב את הילדים אל הספרייה ולשתף את כל ילדי ביה"ס, החל מתלמידי כיתה ג', שהם כבר בבחינת קוראים עצמאיים, בחווייה חברתית משותפת שבמרכזה הקריאה בספרים.

ביה"ס החדש בשכונה הקטנה והחדשה משמש כמרכז לילדי השכונה. בין המקור-מות המיועדים לפעילויות חברתיות, כמו בית-התלמיד או מגרש הספורט, משמש גם חדר העיון שבספרייה באווירתו התרבותית, מפגש לקריאה, למשחק ולהכנת שיעורים גם בשעות אחרי-הצהרים. הבעייה שעמדה בפנינו היתה כיצד לערוך את המפגש כך, שימצאו בו עניין ילדים בהפרשי גיל גדולים ומספר הספרים העומדים לרשות התלמידים בספרייה עדיין קטן. אחד הפתרונות היה, כאמור, החידון. תלמידי כיתה ח', שהיו מקימי הספרייה בביה"ס בהיותם בכיתה ז' בשנה שעברה, היו המבצעים העיקריים של החידון.

הם היו היוזמים, המפעילים והאחראים בכל שלבי התכנון, בעריכת השאלונים לכיתות לקראת החידון ובביצוע האירוע עצמו.

שלב ההכנה

לשם יצירת אווירה של סקרנות ומתח, נתלו על הלוח שבכניסה לספריה סיסמאות וקריאות פרסומת כגון: "היכוננו, היכוננו! חידון ספרים..." או: "כל הזוכה..." התלמידים חולקו לשתי קבוצות גיל: כיתות ג—ד וה—ו. בהתאם לגיל חוברו שני שאלונים לשתי הקבוצות. כשלב הכנה הוכן דגם של חידון בע"פ שהועבר בכל כיתה. שלב הכנה זה שימש גורם מניע לחפש ספרים מתאימים בספריה, להכיר את שמות הסופרים ולשוחח אודותם בכיתה.

שלב א' של החידון

עורכי החידון, תלמידי כיתה ח' הכינו שני שאלונים (לכיתות ג—ד וה—ו), שהודפסו וניתנו בידי כל תלמיד. לאחר שהילדים תירגלו והבינו את הדגם שהועבר בע"פ בכיתה, עבד כל תלמיד באופן עצמאי על שאלוני החידון.

השאלונים לכיתות ג—ד כללו שאלות מסוגים שונים: התאמת שמות הספרים לסופרים; מציאת שם הספר או שם הסופר לפי הברות שלא כסדרן; באילו ספרים מסופר על... שמות בעלי-חיים, אישים מאורעות; התאמת ציורים לספרים וכן שאלות חידה אחרות. תלמידי כיתות ה—ו נשאלו שאלות על המשותף לכמה ספרים, מיון של ספרים לפי סוג ספרותי: הרפתקאות, מסעות, תולדות ארץ-ישראל וכו', מציאת שמות ספרים וסופרים מאותיות מפורזות וכו'.

הדפים הוחזרו לתלמידי כיתה ח' והם בדקו אותם לפי קריטריונים, שהם קבעו ובחרו בארבעת התלמידים, שהשיבו בצורה הטובה ביותר, כנציגי הכיתות לחידון ופירסמו את שמותיהם על הלוח.

שלב הגמר

ה"בוחנים", חוליות של תלמידי כיתה ח', הדריכו את נציגי הכיתות בהכנת מחזות קצרים עפ"י ספר או חלק ממנו (תוך שמירה על סודיות מוחלטת), אותם הציגו אח"כ בפני יתר משתתפי החידון. על המשתתפים בחידון היה לזהות מהו הסיפור שעל פיו חוברת ההצגה.

הפעילות המיוחדת הזאת של תלמידי כיתה ח' היתה התנסות חווייתית רבת-משמעות עבורם, והעלתה מאוד את ערכם בעיני עצמם ובעיני שאר תלמידי בית הספר.

חלק מן התלמידים הכינו את המחזות בעזרת המורה ותלמידי כיתתם, כשקדמו לכך: התייעצות וחיפוש ספרים מתאימים להמחזה, חזרות, חיפוש אחרי תלבושות מתאימות תוך התאמתן לתוכן ולעיטורים שבספרים. היו קבוצות שעשו זאת בספריה עצמה ובכוחות עצמם.

שני תאריכים נקבעו לשתי קבוצות הגיל לחידון הסופי.

לנציגי כל כיתה הוכן שולחן ועליו דפי כתיבה, מכשירי כתיבה וצבעים. כן הוכן שולחן לבוחנים. השולחנות כולם כוסו במפות.

החידון לא נערך בין בודדים אלא בין קבוצות (ונציגי כיתה) וכל קבוצה כקולקטיב תייצגה בינה לבין עצמה וכתבה את תשובתה על הדפים שעל שולחנם. הכוונה בעבודה בקבוצות היתה ליצור אווירה רוגעת ונעימה, של עבודה משותפת והפקת ההנאה מהדיון בספר. כמו כן נאמר לילדים כי אין פרסים, שוב כדי לא ליצור מתח ולא תחרות לשם קבלת פרס. החידון התחלק לארבעה חלקים:

א. הקרנת תמונות מספר.

ב. הקרנת קטע מתוך ספר או קטע על אודות ספר.

ג. המחזת קטע מספר.

בשלושת המקרים היה על התלמידים לזהות את הספר ולספר עליו מספר פרטים.

ד. הצגת ציור, שצויר על-ידי אחת הקבוצות, הקשור בספר מסוים. לציור צורף משפט מתאים ונציג הקבוצה הביאו לפני השאר וסיפרו אודותיו.

בתום החידון קיבלה כיתה אחת מכל קבוצת גיל, הכיתה שצברה את מספר הנקודות הגדול ביותר, תעודה גדולה ומעוטרת מתנה לכיתתם. כמו כן קיבל כל משתתף תעודה קטנה לעצמו.

הילדים נהנו מאוד מהחידון, היתה עירנות רבה וכולם רצו לספר עוד ועוד על הספרים שהוצגו. אלה שצפו בחידון עקבו בדריכות אחר המשתתפים. התשובות עוררו בהם אסוציאציות לספרים שהכירו ומוטיבציה לקרוא את הספרים שהוזכרו. ההצלחה של האירוע, על-אף המגרעות שנתגלו בביצועו, בעיקר בגלל הכנתו בסוף שנת הלימודים, חיזקה את ידינו לקיים משימה כזאת שנית, אך הפעם סמוך לחג הפסח (או בשבוע הספר העברי). כך תהיה בידי הילדים, שסקרנותם התעוררה בעקבות החידון, שהות מספקת לקרוא את הספרים שזכרו וכן ניתן יהיה לדון בהם בכיתה.

הכלב נושיט כפו לאדם* *

מאת : ירדנה הדס

לאמור: העטיפה מכניסה אותנו ל-
אווירתו של הספר: היא טובת-סבר, משע-
שעת — משועשעת, מתוחכמת ומתחכ-
מת, וממקדת אותנו בנושא: **הכלבים**
כבני אדם. ליתר דיוק: הכלב מיקי כבן
אנוש, כאחראי על משפחה, כמנהיג וכ-
סופר (בקיצור: כאיש אשכולות).

מיקי הוא כלב. אבא של יעל ("הביא
לדפוס", הלא הוא המחבר) מתארו כ"כ-
לב חוס מגזע מעורב" — כלומר: כלב
ללא ייחוס מיוחד, שאינו מיוחד בצבעו.
הוא "נחמד, נבון ובעל אופי" — וכל
הספר כולו אינו אלא צרור מכתביו של
מיקי לידידתו-גבירתו, הילדה יעל, שהוכ-
נסה לבית החולים.

"המכתבים" — אומר המחבר — "יג-
לו לקוראים מה הן בעיותיו ושאיותיו
של כלב". אך דומה, שלא רק את נפש
הכלב הם מגלים, אלא הרבה יותר מזה.

שני אמצעים ספרותיים חשובים חברו
בספר שלפנינו, לעשותו קרוב ללב ואוטנ-
טי גם יחד:

שמה של רשימה זו שאול מלקט פתגמי
כלבים, המעטרים את צידה הפנימי של
עטיפת הספר. פתגמים ואמרות אלה —
מן הדין שניתן את דעתנו עליהם. הם
מתוחכמים ורובם מעשה-פרודיה:
המחבר נטל פתגמים ואמרות מעולמנו
אנו, והעבירם אל עולם הכלבים:

"אל תדון את **כלבך**, עד שתגיע
למקומו";

"הטוב שבחתולים — גרש" (על
משקל "הטוב שבנחשים — רצץ
ראשו");

"כלב אל כלב יביע נביחה" (כאן
מהדהד "יום ליום יביע אומר");

"דאגה בלב כלב — ינבחנה" (בעק-
בות "דאגה בלב איש — ישחנה").

גם סיסמאות "מעמדיות" מוצאות
מקומן בלקט זה: "כלבי כל העולם

— התאחדו!" ("פועלי כל העולם
— התאחדו" — בשינוי "קל").

* מנחם רגב, מכתבי מיקי, ציורים: דני קרמן,
הוצאת עם עובד, 1976.

א. ההאנשה.

(היותו של יעל, השתייכותו למשפחה כולה, גאוותו על "גזעו", גזע "המעורבים הפקחים", והיותו חבר לכל כלבי השכונה).

הכלב חושב, מתכנן, מתלבט וכותב. הוא החברה הישראלית בפרט: השכונה, הכלביע מביע ומספר לגבירתו, מה שאין הוא יכול לשיח לה בבניחה.

הוא מתייחס במכתביו אל כל המעגל לים הללו — ומבהיר לנו בהדרגה את זיקתו אל כל אחד מהם ואת ההתנגדות שויות שבינם לבין עצמם (כביכול, כל מעגל רוצה בו לעצמו). למשל: כשהוצע לו מינוי למשרת השגריר **בכלבונדיה**, סרב לקבלה, למרות הפיתוי, משום נאמנותו ליעל. אולם רגשותיו בענין היותר מעורבים מאוד ("אולי, למרות הכל, הייתי צריך לקבל את השגרירות בכלבונדיה"; או: "לא התכוונתי ברצינות לנטוש אותך בעת כזאת, אבל כמו אצל כל כלב הגון מתרועעים אצלי יצרים שונים").

במכתביו מביע הכלב את רגשותיו הסותרים, את תסכוליו, את גאוותו. הסיפור מאפשר לו ולנו את הבלתי אפשרי:

כתיבת המכתבים מבטלת את האלם שלו, מעניקה לו שפה נוספת על נביחותיו ועל אופני ההתבטאות האחרים, כגון כשכוש-זנבו, הנתונים לו מן הטבע. **הכלב כותב.**

כאן מגיעה ההאנשה אל שיאה. תכסיס זה עונה על השאלה: מה אומרות עיניו של הכלב? מה בלבו?

(יעל, גם חיי כלב אינם פשוטים כל-כך. אני מקוה שתביני, אם לפעמים אהיה קצת יותר מדי כלב". עמ' 72).

המחבר בונה את עולמו של הכלב במקביל לעולמם של בני-אדם בכלל ושל

ב. סגנון של מכתב: הספר כולו הוא צרור מכתבים.

יש בו — על כן — מצורתו של **יומן**, המ-תאר חיי יום של כותבו בלא הסלקציה של ספר הזכרונות (האוטוביוגרפיה). **הכל** חשוב. **הכל** משמש נושא לתיאור ולהרהור. איכות זו של כתיבה גלוית-לב, הפונה אל ילדה (בגילם של הקוראים), מקרבת את הספר לילדים ומטשטשת בעליל את קורטוב-הריחוק, העשוי להתעורר אצל ילד ספקן ("כלב כותב? — שטויות!")

באמצעות המכתבים מעביר המספר לילדים הקוראים את "השקפת העולם" הכלבית: הכלב רואה את בני-הבית כנתונים להשגחתו.

"האחריות שרובצת עלי בניהול חייכם היא באמת למעלה מכוחי. שמת לב שרזיתי בזמן האחרון? תראי; לרוץ בכל פעם כשהטלפון מצלצל יכול להטריף דעתו של כל כלב נורמלי. ואם באותו זמן מצלצל גם פעמון הדלת, אני באמת לא יודע לאן לטפף ראשונה. מובן, שכולם צועקים עלי! אני אשמ בכל!" (עמ' 15). הסיטואציה, המתוארת כאן, ברורה מבחינתם של בני-האדם: הטלפון מצלצל, פעמון הדלת משמיע קולו — והכלב מתלבט בין רגליהם של בני הבית המבולבלים. כולו רצון טוב — וכולו מיטרד. "מובן, שהכל צועקים עליו"...

לכלב שלנו מספר מעגלי-השתייכות

ואמינה. סיומיהם של המכתבים מקור-
ריים, מפתיעים ויפים להפליא. כמו,
למשל:

"באהבת-נביחה,
וברגש כלבי עמוק,
ובאיחולי נובח,
ובשעירות-לב,
שלך,
מיקי".

כאן לפנינו פרודיה לסיום האופייני
של מכתב אהבה ("**בשעירות לב**" במקום
"**בסערות לב**", שהרי כלב שער הוא
הכותב).

או:

"בכלבוב מכלבב
ובחיבוב מחבב
ובנביחת געגועים
וכיסופי כשכוש
שלך,
מיקי".

כאן בנוי הסיום פטפוטי לשון, שהם
מצורותיו החביבות ביותר של ההומור
המילולי. אין חתימתו של מכתב אחד
דומה לחברתה, וכל אחת מהן מושפעת
מהמכתב שקדם לה ומותאמת אליו.

האיורים מלאי הומור וחיבה לילדים
ולכלבים גם יחד. הדמויות המצויירות
אינן יפות מדי — כשם שאינן כליל-
השלמות בטכסט. יש כאן תואם בין
הטכסט לאיור, ותואם זה ראוי להערכה
מיוחדת.

התייחסו וההתחכמות שבספר אינם
מפריעים, כיון שמה שאסור לבני אדם
מוותר לכלבים. ומיקי חי, בעצם, "חי-
כלב" מלאים, המעשירים גם אותנו.

בוץ (קבוץ של כלבים), הזקנים שבעדה,
המארגנים מלידה והמתמרזים ה"מקצו-
עיים", המנהיגים הבלתי מוכתרים —
והמונהגים, ההולכים בעקבותיהם —
התיאורים רוויי דינמיקה קבוצתית, עד-
תית וקהילתית.

ראייתו של הכלב את האחרים בקור-
תית ומפוכחת (כראייתם של האנשים
רבים) — בעוד שאת עצמו הוא מפאר
ומרום (כדרכם של רבים מאותם אנ-
שים).

חוסר מימד הביקורת העצמית מזמן
אל תוך הסיפור את **ההומור**: מעין —
כל גמל רואה את דבשת חברו ואינו
מרגיש בדבשתו שלו. הכלב שלנו מתאונן
על אנוכיותם של בעליו, ואינו חש בכך,
שהוא עצמו ספוג אגוצנטריות חיננית,
קיצונית ומשעשעת.

הסיפור מסתיים בטוב: יעל מחלימה
— והידידים "שוב ביחד" (כשמו של
הפרק האחרון, עמ' 82). זהו "**הפי אנד**",
משמח — אם כי גם לפני הסיום לא העי-
בה הדאגה לשלומה של הילדה החולה
על המכתבים. זוהי, שוב, נקודה חיובית
ונאה.

המהלה היא עילה לא לפרידה מכאי-
בה, אלא ליצירת קומוניקציה משעשעת.
בעזרת המכתבים "מבהיר הכלב" לילדה
את מכמני לבו. הדבר תורם להבנת הזר-
ת בכלל והידידים האלמים (הלא הם
חיות-המחמד שלנו) בפרט.

המכתבים הם גם מעין תחליף למילוי
מצות ביקור-חולים (הרי על כלבים נאס-
רה הכניסה לבתי-החולים של בני האדם.
אך היא מותרת למכתביהם...)

לשון הספר פשוטה, יום-יומית, נאה

„רחלי והאישון“ לנעמי פרנקל

מאת: אסתר טרסי-גיא

הספר „רחלי והאישון“* לא היה מעורר בנו אכזבה כה גדולה אילמלא ידענו שנכתב ע"י אותה מחברת, שכתבה את שלושת הכרכים הטובים של הספר „שאל ויוהנה“. הספר מורכב מארבעה חלקים, והוא בנוי מבנה ארכיטקטוני מוצק. שני סיפורים עיקריים — אחד דמיוני ואחד מציאותי מגיעים למעין סינתזה בסיפור השלישי שנקרא במכוון „חתונה“ ובו „מתחתנים“, הגיבורים של שני הסיפורים הקודמים. שלושת הסיפורים אחוזים בסיפור-מסגרת, כלומר: הפרק הקודם להרצאת שלושת-הסיפורים יוצר סיטואציה, שבה מובטח לשני הצדדים, ילדה ממשית ודמות מאושרת שיוכלו לספר את סיפוריהן לפי התור. רגע קט מתעוררת אסוציאציה של סיפורי שחרזה „מדי לילה“, אבל כעבור זמן קצר אנו מבינים, שהסיפור השלישי, הסינתטי, בעצם יסגור את המעגל.

ניחא. אבל מיד עם הפרק המקדים, הרוקם את המסגרת, מעמידה המחברת את הקוראים המבוגרים, לא כל שכן את הצעירים, בפי אתגרים קשים. נושאי ההאנשות כבדים מדי, הגיבורים הראשיים הם שני אישוני עיניים של ילדה חמודה, שמתחברים יחד ומכריזים על כך, ש"כשאת עוצמת את עינייך וחושך לי שם, אין לי אז מה לעשות באישוניך, אז אני עובר לאוזנים שלך, ללחוש לך את כל החלומות היפים שאת חולמת, ואז את גם שומעת אותם וגם רואה אותם. כי ביום אני רואה בעיניים שלך, ובלילה, כשעיניך עצומות, את רואה בעיניים שלי". (עמ' 10—11).

הנושא הראשון להאנשה הוא, אם כן, אישוניה של הילדה. הנושא השני — המח- שבה. והשלישי — באנאלי יותר וקל — הגחלילית. גם למי שמורגל בהאנשות המק- סימות אצל אנדרסן ובאלה השגרתיות אצל הסופרים המחקים אותו, חייב במאמץ

* נעמי פרנקל, רחלי והאישון, הוצאת עם עובד, תשל"ה.

גדול, כדי להאניש אישוני עיניים, ועל אחת כמה וכמה מחשבה. איך מאנישים מחשבה ? !

"כשיושבת רחלי על הרצפה, כדי לחשוב מחשבה, נדמה לה תמיד שהיא יושבת במעגל בחברת מחשבות... כל המחשבות הן חברות שלה שבאו לשחק אתה..."

אולי קצת מקלה עלינו ההערה הבאה, ההורסת שוב את תהליך ההאנשה כשמסבירים לנו: "מובן, שרחלי לא רוקדת עם המחשבות, אלא רק חושבת אותן" (עמ' 11) ובכל זאת, כשנעשה המיון המדויק של המחשבות השונות, ואנו נכונים כבר לקבלן על מגש ההאנשה, אנו שוב שרויים במבוכה. למשל, כאשר המחשבה אומרת; **"בגלל שאני מחשבה אני חושבת"** — (עמ' 18). יש מקומות שההאנשה היא כה מסחררת עד שאף הקורא **המבוגר** חייב לחזור ולקרוא שנית את הקטע כדי להבינו, אכן, הוא חוזר וקורא, אך לא מתוך הנאה.

הבנו את משימת הפרק הראשון ובו ילדה כורתת ברית עם האיש הקטן שבאישור-נה ומתכננת, שבפרקים הבאים יספר כל אחד מהם את סיפור-האמת שלו באוזני חברו.

כאמור, הסיפור הראשון של האישון הוא דמיוני, ומופיע בו המוטיב המוכר של מלחמת אור וחושך בצורה אלגורית כשנלווים הרבה אביזרים אגדיים: מלך הסלע, גמד צבוע מרושע, צבא עכברים ו"בת-האור הזכה", ומצוייה בה המחיצה הקלאסית בין העולם השחור והלבן. כן זוכים הקוראים לסוף הטוב המיוחל, כשנצחון האור מובטח וכל היקום חוגג.

הסיפור השני המובא מפיה של הילדה הריאלית הוא סיפור פשוט ויפה על כלבה נאמנה. חבל שסיפור נחמד זה, יחידי שאינו מורכב, נתון במעין מסגרת כפולה, שכן אין מספרים אותו ישירות אלא תוך סטיה מסיפור על בית-חולים לבובות. הסיפור היפה והמרגש הוא על כלבה שהמליטה גור מת ואימצה לעצמה דובון — צעצוע. אין המספרת מסתפקת בסיפור הפשוט, ומביאה לפני החלק האחרון, כהקדמה לאפילוג, "מכתבה של המחברת לכל הילדים שקראו את כל הסיפורים". ההקדמה לסיפור השני היתה מיותרת, אך זו האחרונה צורמת.

בסיפור השלישי ה"חתונה" נדרש מאמץ אינטלקטואלי לא מבוטל שכן מתחתיות בה שתי אמיתות: האמת הריאליסטית עם האמת הפנטסטית — הילדה עם אישונה, כשהילדה היא החתן, והוא, האישון — הכלה, בניגוד להיגיון הדקדוקי והאסוציאטיבי. אולי יש להבין מכך, שהוא, סמל הדמיון, מתאים יותר להוות אלמנט נשי, ואילו היא — הילדה עם האמת הריאליסטית שלה, תואמת יותר את הגבר. מיד לאחר "החתונה הגדולה והיפה" באה שוב קפיצה מסחררת: "את רואה. רק התחתנו וכבר נולדה לנו מחשבה תינוקת..." (עמ' 60), האלגוריה מסתעפת. כבר שומעים אנו שעל מחשבות קטנות יש לשמור כדי שלא תברחנה, ואחרי-כך יש

"שלום זה דבר טוב"

מאת : אנטון שמאס

רים נראה לי ייצוגי ומקיף ושומר לרוב על רמה טובה. אך משחזרתי ועיינתי שוב במהדורה הערבית לצורך כתיבת רשימה זו, לא הצלחתי להשתחרר, אגב קריאה, מהרושם המעיק : צורתו של הספר, הנר-אית לי עתה רעשנית ובומבסטית, באה לחפות על תכנים, אשר החינניות הילד-תית שבדרך הבעתם אינה מקהה את ה-חרדה שתכנים אלה חייבים לעורר בלבו של כל מחנך. המלה "חרדה" דומה ויש בה מקצת מן ההגזמה בהקשר הזה, אך אין בה סתם רצון לחרוג מהשגרה הרווחת בהתייחסות לספר הנ"ל.

כל השירים המובאים בספר, למעט שלושה-ארבעה שירים, יכולים לשמש כהוכחה, עגומה, לשתי טענות :

1. כוחו היוצר של ילד הוא ססמוגראף רגיש לתנודות הלכי הרוח הרווחים בסביבתו הקרובה.

2. יצירה יזומה "x" אין בה משום ביטול האפשרות של כתיבת יצירה יזומה "y" שהיא, מבחינת הנושא, היפוכה

השלום שלי, על פי הכתוב על דש עטיפתו, הוא פרי שילוב של שתי תחרויות, שנערכו בשנת 1974 בישראל : "שלום על ישראל", תחרות ציורים שאורגנה ע"י חברת סנוול ישראל בע"מ, ו"שירי שלום", תחרות שירים שאורגנה ע"י חברת חוגלה בע"מ. ילדים ובני נוער רבים נטלו חלק בשתי התחרויות, והספר מכיל אך מבחר מצומצם מהציורים והשירים שהגיעו לעורכים. הופעת הספר לוותה בזמנו במסע פרסומת שאינו מן הצנועים ביותר, והמשוררים והציירים הצעירים אף הוזמנו לקבלת פנים שנערכה במשכן הנשיא. הספר תורגם, בין השאר, לערבית והופיע זה לא מכבר במתכונת זהה.

כשראיתי את הספר לראשונה, במדור דורות העברית, בשנה שעברה, התרשמתי לטובה. הרעיון העומד ביסודו הוא רעיון נאה, חינוכי ובלתי שגרתי. צורתו הגראפית, ניכר היה בה שבוצעה באהבה רבה, ובלא לקמץ באמצעים. מבחר השיר

* השלום שלי, ציורים ושירים של ילדי ישראל, (המהדורה הערבית), תרגמו לערבית : מחמוד עבאסי ונעים עריידי, ספרי סברה (ב.ת.).

הגמור של "צ", כשמדובר בספרות הנכתבת ע"י ילדים.
השלום, כרעיון מופשט, מקבל את ביטויו ברוב השירים כמצב של שלווה פסטורלית רוגעת :

לקטוף גרקיסים בין שבילים ;
בשדרה של דקלים ;
לטבול בכנרת כחולה מתמיד
לכשיבוא השלום בעתיד.
לחבק את אבי החייל,
לבקר בבסיסו של אייל,
זאת הייתי רוצה לעשות :
לו רק יבוא השלום !

(עמ' 29)

על הגבול ייבנה גן-ילדים
שחלקו יהודים וחלקו ערבים.
(שם)

אך, שוב, "על הגבול".
לעתים, נדירות אמנם, נתפס מצב זה של "אי-לוחמה" ע"י הילד כמצב של "פוסט-מלחמה". מצב קיומי, רווי קיטש מילטנטי, שבו שורר השלום משום שזה

האחרון אף הוא הובס :
אנו נשיג אותך השלום,
בכל מקום.
אפילו אם זה רק חלום
היום —
נשיג אותך, השלום.
(...) בשירי שלום כל אויב נכה
והעולם ישקוט...
(עמ' 31)

במונחים פוליטיים נוטים להגדיר מצב זה כמצב של "אי-לוחמה". אין מדובר כאן ביחסים שונים, מסוג זה או אחר, מאלה ששררו בעבר בין "א" לבין "ב", כי אם בעולמו הפנימי של "א", או של "ב", שבו הכל עתה רגוע ומוצף ברגשי שביעות רצון ובטחון עצמי מתוק ויפה. וכשיש חריגה, ולו מועטה, מעולם פנימי זה בכוון של "ב", חייבים תמיד "לשמור על מרחק בטחון", דבר שמקובל להגדירו במדע הספרות כ"ריחוק אסתטי":

אנו נלך לפוש בלבנון
והמצרים ינוחו על ראש הר חרמון.
(עמ' 63)

(עמ' 39)

ומכאן עד להוכחת הטענה 2 שהעליתי בראשית דברי, דומה שהמרחק הוא קטן מאד. אך אין בזאת משום ביטולם של כמה שירים יפים באמת הכלולים בספר, וביניהם השיר המצוטט ביותר מתוכו : "היתה לי קופסת צבעים" (עמ' 11). האתיקה העומדת ביסודם של שירים יפים אלה (כגון השיר בעמ' 33), אם ניתן

במלים אחרות : אם "א" יבוא אל "ב", ישים האחרון את פעמיו לכוון "ג", וחוזר חלילה. ולמותר להוסיף : האם החריזה "לבנון/חרמון" היא שהכתיבה כאן את המינוח הגיאוגרפי, או שמא קיים כאן שימוש מופרז באותו "מרחק בטחון" ? אחרת מדוע לא חשב הכותב, למשל, על

לדבר על כך בהקשר הזה, היא המבדילה אותם משאר השירים. אין בהם נסיון "לכתוב שיר בכל מחיר", כי המורה ביקש והתחרות מזמינה, כי אם מיפוי עדין לחויה חלומית-ילדותית שאינה מנסה לפלוש לעולמם של המבוגרים:

... היה לי כהום של שמחת חיים,
היה לי ירוק של לבלוב ופריחה,
היה לי תכול של שמיים בהירים,
היה לי ורוד של חלום ומנוחה.
ישבתי
וציירתי
שלום.

(עמ' 11)

התרגום לערבית, שנעשה ע"י מחמוד עבאסי ונעים עריידי, מהימן בחלקו הגדול. אך הדביקות המופרזת בשמירה על החרוזה פוגעת לעתים קרובות באמינות הדברים. בנוסף לכך, תמוהה בעיני השמרת המלה "שלי" מכותרת הספר הנקרא בערבית "השלום". אולם ההשגה העיקרית על התרגום היא בנוגע לשימוש בשפה הספרותית, שלעיתים גובלת בהגבהה שלא לצורך של הסגנון המקורי. ואיני טוען כאן שהתרגום חייב היה להיעשות בשפה המדוברת, אך אפשרות זו צריכה היתה להישקל בכובד ראש, דווקא משום שהמדובר הוא, בסופו של דבר, בספר לילדים שנכתב ע"י ילדים.

(המשך מעמוד 40)

לגדל אותן (ואנו, לתומנו, היינו סבורים ששום מחשבה קטנה אינה ראויה לטיפול מיוחד. שהמחשבות גדולות בניגוד לטבע, נולדו גדולות). בהעדר כל חן מסתיימת סוף סוף הפרשה היגעה. כדי שתהיה סיבה סבירה לכך שהכל ייגמר בשלושה סיפורים בלבד, קופצת כאן כמו "דיוס אכס מכינה" איזו "מחשבה זקנה" הגוזרת עליהם שתיקה. "צריך לשתוק ואין ברירה. ותמו כל הסיפורים". (עמוד אחרון, קטע אחרון).

כמה מלאכותי, כמה מסורבל, כמה מתוחכם ומחושב — וכמה לא משכנע. אין לי כל מידע איך התקבל הספר אצל הילדים, על איזה חלק מחלקיו השונים היה הד חיובי, איך הקשיבו לשידורי הרדיו — אבל גם אם יעידו בפני שהתקבל יפה אהיה נוטה לזקוף את הדבר על חשבונם של טעמים הלא-בשל של הילדים, או על עזרתם של האמנים והציירים. הציורים יפים מאד.



לכיתות הנמוכות

מותו). הסיפורים מעובדים לילדים, ור-
אויה לציון צורתו הנאה של הספר —
הכריכה המעוטרת בתמונת בית-כנסת
מפולין מהמאה ה-18. ציורים מאירי
עינים המלווים את הטקסט וצורת
הדפוס הנאה מושכים את עין הקורא.

אני ויואב מטיילים עכשיו, כתבה : מיכל
סנונית, צייר : עמנואל לוצאטי, הוצאת
ספרית פועלים 1976, מנוקד.

ששה עשר שירים וסיפורים קצרים המ-
יועדים לבני הגיל הרך.

השירים כתובים ברובם מנקודת מבטו
של ילד ואפשר למצוא בהם מאהבותיו
("הכסא של אבא"), אכזבותיו הקטנות
("סליחה ותודה"), הנאותיו ודמיונותיו
("פרפר", "אלו"), תמיהותיו ("ראיתי
שיכור"), ("יעל שואלת שאלות"), ועוד.

השירים כתובים בשפה המובנת לבני
הגיל הרך והציורים הצבעוניים ישאו חן
בעיני הקוראים הצעירים. מתאים לבני
גיל הגן ולכיתה א.

יש לי יזיד, כתב : יוסף חנני, הוצאת
ספריית עופר, מנוקד.

עשרה סיפורים על ילדים וילדות ה-
חיים במושבה מוקפת גנים. כל סיפור
מעלה בפני הקוראים הצעירים חוויה
שונה עמה הם יכולים להזדהות — הילד
השובב שרצה לתפוס את מעגל האור
הנשקף דרך הצנור וסופו שנפצע באפו,
הילדה הנוסעת לבקר את סבתה החולה,
ואין מרשים לה להכנס לבית-החולים
או הילדה העצובה המתגעגעת לאביה
החייל וכיו"ב.

הסיפורים מלווים בציורים נאים הממ-
חשים את סיפור המעשה.

הבעל-שם-טוב בא, כתבה : תקוה שריג,
ציירה : רות אילן-פרת, הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 1976, מנוקד.

לקט של שמונה-עשר סיפורי-עם מחיי
הבעל-שם-טוב שבעזרתם נארגת לפנינו
מסכת חייו (הסיפור הראשון מספר על
הולדת הבעל-שם-טוב והאחרון — על

לכיתות הבינוניות

פיקי זה אני, כתבה : אירנה ליבמן, הוצאת עמיחי, 1976.

סיפור המסגרת עוסק בשלוש שנים בחייו של ילד (תלמיד כיתות ד-ו), שאביו נפטר בילדותו. בשלוש שנים אלו אחיו משרת בצבא. העלילה מתרחשת בתקופת מלחמת ההתשה ולאחריה. ביתו של פיקי הוא מעין מיקרוקוסמוס של החברה הישראלית. יחסיו עם המבוגרים, אהבותיו הראשונות, תצפיתו בהתבגרות אחיו, השתקפות חיי הצבא באמצעות המכתבים הרבים של האח, ההתמודדות עם שכול, אלמנות, חיי משפחה תקינים ולא תקינים — הופכים את הספר למעין "מורה־דרך" רגיש, כן ומוסרי לקורא שעל סף ההתבגרות.

גיבורי קדם, כתב : צ'רלס קינגסלי, תרגום : ש. סקולסקי, הוצאת עמיחי, 1976, מנוקד.

מבחר אגדות מן המיתולוגיה היוונית עובד ומובא בפני הקורא הצעיר ; סיפור פרסוס הגיבור, סיפור מסעם של הארגור־נאוטים הנועזים וגבורתו של תסוס הא־מיץ הגובר על המינוטורוס.

הספר מציג בפני הקורא את עולמם של בני יוון הקדמונים — עולם בו נאבק האדם עם הגורל, חיי אדם המוכתבים על־פי רצון האלים, עולם גדוש סכנות ומעשי־גבורה.

הדב הטיפש, תרגום ועיבוד : שבתאי קפלן, צייר : אברהם פת, הוצאת ספרים פועלים, 1976, מנוקד.

עשרים ושלושה סיפורי־עם מאירופה, מסין, ממזרח־אסיה, מהודו ומפרס. ביניהם

הסיפור הפרסי על הדוב הטיפש שלא ידע להבדיל בין חלום לבין מציאות, הסיפור האנגלי על חכמי גותהם, שהעמידו פני סכלים ומנעו מהמלך השנוא לבקר בעירם, הסיפור על האת והחרב בהם מלמד האיכר התמים לקח את החייל הרברבן ועוד.

הספר כתוב בפרוזה מחורזת המושכת את הלב.

מה סיפרו האנפות, כתב : יעקב אביצוק, ציירה : בינה גבירץ, הוצאת יזרעאל, 1976.

ילד אוהב טבע, צופה באנפות, מקשיב לשיחותיהן ולומד על אורח חייהן ועל בעלי החיים הסובבים אותו : הצרצר, התנשמת, הינשוף, הגחלילית, הקיפוד, הפרה, הנחש, החתול והחסידה.

הספר נועד לילדים אוהבי טבע. הוא עונה על שאלות שונות שמתעוררות אצל ילדים תוך התבוננות בבעלי חיים ומחנך ילדים שלא לפגוע בצפורים ובקינייהן.

לכיתות הגבוהות

ידידי מלך ירושלים, כתב : ארתור וקסלר, ציירה : אסתר עיבל, הוצאת מסדה, 1976.

רומן היסטורי על מיכאל, נער בן תקור פתנו, המקבל זעזוע מוח בעקבות פיצוץ אטומי ובהתעוררו מוצא עצמו בארץ יש־ראל במאה ה־י"ב, בתקופת שלטון הצלבנים.

הקורא הישראלי מזדהה עם הגיבור, נען ישראלי כמוהו, וחי יחד עמו את החוויות השונות שהיו מנת חלקו של נער בתקופה הצלבנית. הוא לומד להכיר את ההווי והמנהגים של היהודים, הצלבנים

והמוסלמים בני אותה התקופה ואת המ-
צב הפוליטי והחברתי בארץ.

קטעי זכרונות מתוך ספרי היסטוריה,
המשולבים בספר, מבהירים לקורא את
הרקע להתרחשות.

גבעת ווטרשיפ, כתב: ריצ'רד אדמס,
תרגמה: רנה ליטוין, הוצאת זמורה,
1976.

גבעת ווטרשיפ היא מולדתם החדשה
של הארנבים, אליה הגיעו לאחר מסע
תלאות הירואי מארצם הישנה, ששואת
כלייה מאיימת עליה.

הספר הוא אלגוריה: ההרפתקאות
המרתקות של הארנבים במולדת החדשה
קשורות במאבק על שיפור איכות החיים,
בבעיות של גיבוש חברתי, בליבון של
שאלות מנהל ומשטר ויצירת מנהיגות
מדינית ורוחנית. הספר מתאים לקוראים
רציניים מבני הכיתות הגבוהות.

הרועה הנאמן, כתב: אליעזר שמאלי,
ליקט: מנחם רגב, צייר: גיורא כרמי,
הוצאת עס-עובד, 1976.

תשעה-עשר מסיפוריו של אליעזר ש-
מאלי נקבצו ע"י מנחם רגב וחולקו ל-

חמישה מדורים הערוכים ע"פ נושאים:
"האמיצים", "מה ראה המורה?" "הפור-
צים קדימה", "חובבי טבע אמיתיים"
ו"על שעון ועל ארון".

הסיפור "הרועה הנאמן" הוא סיפורו
הראשון של שמאלי, ועל שמו נקרא
הלקט כולו.

הסיפורים מייצגים את הסוגים השו-
נים שבכתיבתו של שמאלי, סיפורים המ-
לאים אהבה לאדם ולארץ והנוסכים בלב
הקורא הצעיר תקווה, שאכן סופו של
האדם להתגבר על הקשיים ולהצליח.

הבריחה אל החופש, כתבה: דבורה עומר,
הוצאת קרני, 1976.

סיפור נפילתו בשבי ובריחותיו של
יעקב מרידור ממקומות מאסרו באפ-
ריקה.

הספר מתאר את פרשיות המעצר על-
ידי האנגלים ותכנון הבריחה עד הגעתם
של יעקב מרידור וחבריו למחתרת לארץ
ישראל. הוא כתוב כספר הרפתקאות אך
מודגשים בו הערכים לאהבת המולדת,
מסירות, נאמנות לאידיאל לאומי ועל-כן
חשוב שיראה מקומו על מדף הספרים
של הקורא בן הכיתה הגבוהה.

משוט בעולם

הקונגרס הבין-לאומי ה-15 לספרות ילדים

בין הדוברים בקונגרס היו החוקרת הספרדייה הידועה, פרופ' כרמן בראבר-ווילאסאנטה, (מחברת "תולדות ספרות הילדים" בלשון הספרדית) שהרצתה על תפקיד השירה בספרות הילדים, הסופרת המול"ית השוויצית ד"ר בטינס הירלימן שהרצתה על אגדות עם מאויירות.

בולטת בעמקותה היתה הרצאתו של נשיא המועצה ד"ר האנס האלביי (משורר ומנהל המוזיאון לגראפיקה באופנ-באך) על הספר המקסים "במטבח-הלי-לה" * מאת חתן פרס אנדרסן, מוריס סנדק, מספר-צייר יהודי-אמריקני פורה, הנחשב בעיני רבים לגאון התורן בספרות הילדים העולמית.

ד"ר האלביי ניתח בהרחבה את הספר עטור-הפרסים, גילה בו מוטיבים אוטוביוגרפיים, מיניים, לאומיים ואפילו דתיים-חסידיים. מרגש ומפתיע היה לגלות בדברי המרצה הגרמני אפור-השער וחס-המבט — שהיה טייס "מסרשמיט" במלחמת-העולם השניה — בקיאות מפליגה כל-כך בדת ישראל, כשהוא משבץ את הרצאתו בציטאטות מתוך ההגדה, הבעל-

הקונגרס ה-15 לספרות ילדים נערך באתונה בחודש ספטמבר שנה זו.

בקונגרס נטלו חלק נציגים מ-35 מדינות וביניהן: יפן, פרס, ספרד, שוויץ, גרמניה, שוודיה, ברזיל, ישראל ועוד. את ישראל ייצג סופר הילדים אוריאל אופק. הקונגרס נערך ביוזמתה של המועצה הבינלאומית לספרות ילדים. המועצה נוסדה בציריך בשנת 1953 על-ידי הסופרת ילה לפמן, ואימצה לעצמה את הסיסמה: הבנה בינלאומית באמצעות ספרי ילדים. משך 24 שנות קיומה רשמה לפניה המועצה השגים מרשימים בתחום שיתוף הפעולה הבין-לאומי בין סופרים, מול"ים, ספרנים חוקרים ומחנכים בכל הקשור בספרות לבני-הנעורים.

היא יסדה מוסדות מחקר, יזמה את היריד השנתי לספרי ילדים הנערך בבר-לוניה, מוציאה רבעון משובח לבעיות ספרות-ילדים ונוער בשם Book bird וכא-מור, מארגנת קונגרסים דו-שנתיים רבי-עניין, שבסיומם מוענק עיטור-אנדרסן לציירים ולסופרי ילדים.

הנושא העיקרי שעמד על הפרק בדיוני הקונגרס באתונה היה: תפקיד השירה והאגדה בחייו של הילד בן דור הטכ-נולוגיה.

* In the Night Kitchen

הזנית בת החמישים סטיל בדקר, מחברת
הסידרה הפופולארית על הנער סילאס
(שלא תורגמה עדיין לעברית).
בין הסופרים שזכו בעיטור הכבוד ע"ש
אנדרסן היה הסופר הישראלי אוריאל
אופק על ספרו "עשן כסה את הגולן",
שנתבקש אף לשאת נאום תודה בשם
מקבלי עיטור הכבוד בטקס חלוקת פרס
אנדרסן. להלן קטעים מנאומו:

שם טוב ומארטין בובר ומסיים את הר-
צאתו במלים אלה: "לאחר שלמדתי
ספר מוזר זה וחדרתי לעומקו, הבינתי
טוב יותר משפט שקראתי לאחרונה ב"ניו-
יורק טיימס".
"... ידיד ציוני של מוריס סנדק הודה
לסופר-הצייר על כל אשר עשה בספרו
זה למען העם היהודי".
השנה זכתה במדליית הזהב, הסופרת

"זהו רגע מרגש. אני נבוך ומבולבל; על כן סלחו נא לי אם תמצאו את דברי
מגומגמים מעט.

נבחרתי לומר מילה של תודה והערכה בשם עמיתי הסופרים, שעוטרו בעיטור
הכבוד על-שם אנדרסן. ובכן, תודה רבה לכולכם!
קודם כל — אלפי תודות לחברי הסניף היווני של המועצה הבין-לאומית לספרות-
ילדים על כל אשר עשו — ועודם עושים — כדי להפוך את שהותנו באתונה לחוויה
בלתי-נשכחת כל-כך. זהו עונג של ממש להימצא כאן, בעיר קלאסית-מודרנית זו,
בין אנשים חמי-לבב כל-כך.

ותודה מקרב לב ליושבת-הראש ולכל חברי ועדת-השופטים של פרס-אנדרסן על
עבודתם המסורה ושיפוטם הזהיר והשקול. רק אתמול קראתי בבטאון של סניף
המועצה בארצות-הברית את רשימתה של השופטת האמריקנית, ובעת קריאה השתי
בלבי תערובת של רחמים וקנאה: ריחמתי עליה על הנטל הכבד שנטלה על עצמה —
לקרוא ספרי-ילדים רבים כל-כך שנשלחו אליה מרחבי העולם; וקינאתי בה — על
העונג שזכתה בו לקרוא ספרי-ילדים רבים כל-כך, שנשלחו אליה מרחבי העולם...
שכן, קריאת ספרי-ילדים הוא הדבר האהוב עלי מכל, לצד כתיבת ספרי ילדים.
הרשו לי עתה להוסיף מלים אישיות אחדות, הקשורות בספר שהעניק לי את
עיטור הכבוד.

למרות שמו — "עשן כיסה את הגולן" — אין זה סיפור-מלחמה בעיקרו, אלא
קודם כל סיפור על שלום וידידות.

אני מאמין, ידידי, שרובכם יודעים כי המלה השכיחה ביותר בלשון העברית
היא שלום. אורח הבא לבית יידיים אומר בבואו 'שלום'; לפני לכתו הוא מברך
את מארחיו לשלום. וכל יהודי מאמין מתפלל לאלוהיו כי יביא שלום לארץ. שכן,
שלום פירושו Peace. רעייתי ואני עוזבים את יוון בציפייה, כי אחד הקונגרסים הבאים
לספרות-ילדים ייערך בירושלים. וכשיבוא אותו יום יקבלו כל יידיכם בישראל
את פניכם בכרכה הלאומית והבין-לאומית שלנו — שלום עליכם!"

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN AND YOUTH LITERATURE

Vol. III, No. 10
18 King David St.

December 1976
Jerusalem, Israel

CONTENTS

Study and Research

- | | | |
|--|-----------------|----|
| From Miracle to Heroism: Hanukkah Themes in the
Beginning of Hebrew Children's Literature | Uriel Ofek | 3 |
| Heroes and Heroism in Children's Literature | Rami Bar-Giora | 8 |
| Shalom Aleichem: Childhood in his Works | Gershon Bergson | 13 |
| The Songs of the Sephardic Children of Jerusalem | Hayia Bachar | 22 |

Personalities

- | | | |
|--------------------|---------------|----|
| Writing Has Horns | Sammy Michael | 29 |
| Reading Experience | Esther Tarsy | 32 |

Methodology

- | | | |
|--|--|----|
| Book Quiz as a Means to encourage Free Reading | | 33 |
|--|--|----|

Reviews

- | | | |
|---|----------------|----|
| "The Dog Stretches its Paw to Man" | Yardena Hadas | 36 |
| "Racheli and the Pupil" (Naomi Frankel) | Esther Tarsy | 39 |
| "Peace is a Good Thing" | Antone Shammas | 41 |

- | | | |
|----------------------------|--|----|
| <i>From the Book Shelf</i> | | 44 |
|----------------------------|--|----|

Around the World

- | | | |
|---|--|----|
| The 15th Congress of the International Board of Books for Young
People | | 47 |
|---|--|----|

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר

- מן הנסים אל הגבורות — נושאי חנוכה בראשיתה של
3 ספרות הילדים העברית — אוריאל אופק
8 על גיבורים וגבורות בספרות הילדים — רמי ברגורא
13 שלום עליכם — ילדות ביצירתו — גרשון ברגסון
22 שירתם של הילדים הספרדיים בירושלים — חיה בכר

דמויות

- 29 לכתובה יש קרניים — סמי מיכאל
32 חווית הקריאה — הביאה לדפוס : אסתר טרסי

מיתודה

- 33 חידון ספרים לעידוד הקריאה החופשית — רחל רחמילביץ

ביקורת

- 36 הכלב מושיט כפו לאדם — ירדנה הדס
39 רחלי והאישון לנעמי פרנקל — אסתר טרסי-גיאי
41 שלום זה דבר טוב — אנטון שמאס

ממדף הספרים

- 44 סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות

משוט בעולם

- 47 הקונגרס הבינ-לאומי ה-15 לספרות ילדים



בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.